

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Samo Krivic

**Kardeljev zakon o Združenem delu – delovanje
finančnega sektorja v SFRJ – utopija ali vizija**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2010

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Samo Krivic

Mentor: redni prof. dr. Janko Prunk

**Kardeljev zakon o Združenem delu – delovanje
finančnega sektorja v SFRJ – utopija ali vizija**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2010

Kardeljev zakon o Združenem delu – delovanje finančnega sektorja v SFRJ – utopija ali vizija

Edvard Kardelj kot tvorec socialističnega samoupravljanja oblikovanju finančnega sistema ni posvečal veliko pozornosti – prevzel je leninistične poglede. Finančni sistem se po strukturi ni bistveno razlikoval od sistemov v kapitalističnih državah, razen v tem, da je bil pojmovan izključno kot orodje za doseganje ciljev gospodarske politike, katere prvi cilj je bila hitra rast. Sam finančni sistem ni bistveno prispeval k razpadu SFRJ. Čeprav je Slovenija kot samostojna država dosegla velik napredek, je po mnenju kritikov zamudila resničen kvalitativen preskok. Ohranila je gospodarski sistem, ki v svojem bistvu nosi elemente levega in desnega kolektivizma in kot družba ni prevzela koncepta ekonomske svobode posameznika. Finančna kriza je te slabosti samo izpostavila. Vendar pa podroben pogled pokaže, da zamenjava lastninskega sistema in politične ureditve ni odstranila temeljnih vzrokov za slabo delovanje: tudi privatni lastniki se niso izkazali z odgovornimi odločitvami. Prehitra gospodarska rast, ki je imperativ obeh sistemov, vedno prinese težko obvladljive posledice. Do podobnih ugotovitev je prišla tudi preiskava islandskega parlamenta o bankrotu bank.

Ključne besede: Edvard Kardelj, finančni sistem, finančna kriza, odgovorni lastniki, lastnina, visoka gospodarska rast.

Kardel's law of United labour – functioning of financial sector in SFRJ – utopia or vision

Edvard Kardelj as a creator of the socialist self-management system did not pay much attention to the creation of the financial system – he simply followed the Leninist concept. In its structure, the financial system did not significantly differ from the systems in the capitalist countries, except that it was conceived as a tool for achieving the goals of the economic policy, whose first objective was rapid growth. The weak performance of the financial system was not a significant contributor to the disintegration of Yugoslavia. Although Slovenia as an independent state has made significant progress, critics believe it missed a real qualitative leap. Maintaining the operation of the system, which basically holds the elements of left and right collectivism, Slovenia fails to introduce broadly the concept of individual economic freedom. The financial crisis has only highlighted this weakness. However, a detailed insight shows that the substitution of the ownership and political system did not remove causes of financial system underperformance and malfunction: private owners proved themselves to be capable of taking similar irresponsible decisions. Fast economic growth which is an imperative demand for both politico-economic systems always brings difficulties and requires considerable efforts to manage negative consequences. A similar conclusion is emphasized in the Investigation report of the Icelandic Parliament on bank bankruptcy in 2008.

Key words: Edvard Kardelj, financial system, financial crisis, responsible proprietors, ownership, high economic growth.

Kazalo

1	Prolog o Edvardu Kardelju	7
2	Uvod	8
2.1	Se zgodovina vrača?	9
3	Hipoteze	13
3.1	Prva teza: Edvard Kardelj in finančni sistem	13
3.2	Druga teza: Obstaja izrazita podobnost med finančnimi sistemi kapitalizma in sistemom socialističnega samoupravljanja	14
3.3	Tretja teza: struktura finančnega sistema v SFRJ je bila ključna za slabo delovanje gospodarskega sistema	14
3.4	Cetrta teza: Privatna lastnina ni nujen niti zadosten pogoj za učinkovito delovanje finančnega sistema	14
4	Opredelitev in operacionalizacija pojma finančnega sistema	15
4.1	Struktura finančnega sistema	15
5	Finančni sistem SFRJ med letom 1974 in 1989	16
5.1	Zakonska podlaga	16
5.2	Ustava in iz nje izhajajoča struktura	16
5.3	Zakon o združenem delu	18
5.4	Ostala zakonodaja	19
5.5	Naloge in upravljanje Narodne banke SFRJ	20
5.6	Struktura , naloge in upravljanje poslovnega bančništva v SFRJ	21
5.7	Ustanavljanje in upravljanje banke	22
5.8	Načela delovanja poslovnih bank	23
5.8.1	Rentabilnost	23
5.8.2	Likvidnost	23
5.8.3	Varnost	24
5.8.4	Tržnost	24
5.8.5	Bančni viri sredstev	25
5.9	Obresti	25
5.10	Monetarno-kreditna politika	26
5.11	Misli Edvarda Kardelja o finančnem sistemu	28

5.11.1	Funkcija TB pri združevanju sredstev OZD	28
5.11.2	Vloga delovne skupnosti pri poslovanju in pri postopkih družbenega planiranja	28
5.11.3	Vloga bank pri združevanju dela in sredstev za pomoč manj razvitim republikam	29
5.11.4	Ustanavljanje novih bank in delovanje internih bank	29
5.11.5	Sodelovanje individualnih varčevalcev pri upravljanju banke	29
6	Potrditev prve teze	30
7	Kritična ocena delovanja finančnega sistema SFRJ	31
7.1	Kritični poudarki	31
7.2	Tečajne razlike	33
7.3	Kredibilnost nosilcev kreditno monetarne in ekonomske politike	34
7.4	Dodatno predlagani ukrepi	36
8	Potrditev druge in zavrnitev tretje teze	37
9	Finančni sistem in v Sloveniji po 20 letih samostojnosti	40
9.1	Finančni sistem v samostojni Sloveniji	41
9.1.1	Banka Slovenije	41
9.1.2	Banke	41
9.1.3	Trg kapitala	42
9.1.4	Vzajemni skladi	43
9.2	Stanje in ocena dosežkov	44
10	Vpliv stalne gospodarske rasti kot predpostavka in cilj tako socialističnih kot tudi kapitalističnih gospodarstev (sky is the limit) je osrednja točka težav delovanja finančnih sistemov	45
10.1	Kakšen je vpliv koncepta stalne visoke gospodarske rasti na finančni sistem	45
11	Zaključek in ugotovitve- potrditev četrte teze	49
12	Literatura	53

Seznam kratic, uporabljenih v nalogi

AJPES	Agencija Republike Slovenije za javnopravne evidence in storitve
AP	Avtonomna pokrajina
BPH	Borzno-posredniška hiša
DPS	Družbenopolitične skupnosti
EU	Evropska unija
IMF	Mednarodni monetarni sklad
IPO	Initial public offer
IS	Izvršni svet
JLA	Jugoslovanska ljudska armada
KPJ	Komunistična partija Jugoslavije
KPS	Komunistična partija Slovenije
LB	Ljubljanska banka
NBAP	Narodne banke avtonomnih pokrajin
NBJ	Narodna banka Jugoslavije
NBR	Narodne banke republik
NKB	Nova kreditna banka
NOB	Narodnoosvobodilna borba
OZD	Organizacija združenega dela
RTV	Radio televizija
SFRJ	Socialistična federativna republika Jugoslavija
SOZD	Sestavljena organizacija združenega dela
SIS	Samoupravna interesna skupnost
SR	Socialistična republika
SS	Samoupravni sporazum
TB	Temeljna banka
TOZD	Temeljna organizacija združenega dela
WB	Svetovna banka
ZB	Združena banka
ZD	Združeno delo
ZIS	Zvezni izvršni svet
ZZD	Zakon o združenem delu
WB	World Bank (Svetovna banka)

1 PROLOG O EDVARDU KARDELJU

Edvard Kardelj (*27. januar 1910, Ljubljana, † 10. februar 1979, Ljubljana), politik in publicist, velja za eno od osrednjih osebnosti dvajsetega stoletja na teritoriju nekdanje Jugoslavije. Bil je eden najpomembnejših funkcionarjev predvojnega delavskega gibanja in KPJ, ustanovitelj KPS, eden glavnih organizatorjev NOB na Slovenskem ter voditelj socialistične revolucije. Po vojni je bil ves čas med najvplivnejšimi politikami in funkcionarji v SFRJ, predvsem pa je tvorno deloval pri oblikovanju političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Uvedba delavskega samoupravljanja leta 1949, ki je pomenila ideološki odklon od etatizma, ki je bil v socialističnem gibanju prevladujoča ideja in njegovo postopno uveljavljanje v 70. letih, je predvsem njegovo delo. Ob koncu šestdesetih letih se je intenzivno ukvarjal z vprašanji skupščinskega in volilnega sistema v SFRJ ter z vprašanji družbene reprodukcije, ustvarjanjem in delitvijo dohodka (Enciklopedija Slovenije 4, 1990). Rezultat dela sta bili oblikovanje nove ustave SFRJ leta 1974 (ki je s svojimi federativnimi rešitvami, kot se je izkazalo, tlakovala pravne temelje za osamosvojitve republik) in Zakon o združenem delu (ZZD) leta 1976, ki je imel je odločilen vpliv na oblikovanje in delovanje ekonomskega sistema SFRJ v letih 1974–1989.

2 UVOD

Po bitki so vsi generali. In zgodovino pišejo zmagovalci. Zgodovino torej pišejo zmagoviti »generali«. Poražencem ostane zgolj negovanje frustracij, želja po maščevanju in krepitev samozavesti v stilu slavnega izreka Arnolda Schwarzeneggerja alias Terminator »I'll be back!«.

Socialistični politično-gospodarski sistem je v državah Vzhodne Evrope ob koncu 80. let doživel poraz in preobrazbo v kapitalistični neoliberalni sistem. Proces je bila zaznamovan z bolj ali manj dramatičnimi dogodki. Za Jugoslavijo lahko trdimo, da so bili zelo dramatični. O tem, kateri vzroki so privedli do konca projekta političnega sistema socializma in znotraj tega tudi sistema socialističnega samoupravljanja, obstaja mnogo različnih mnenj. Najpogosteje navajani vzroki so nedemokratski enopartijski politični sistem in politična nesvoboda ter slabo delovanje gospodarskega sistema, katerega ključni elementi so bili: družbena/državna lastnina, sistem odločanja, temelječ na delavskem samoupravljanju, in plansko-tržni model menjave, zasnovan na »neznanstvenih« ideoloških dogmah, voluntarizmu, in »neekonomskem razmišljanju« (Salobir Erjavec 1990).

Politično-gospodarski sistem v SFRJ je bil od nastanka Jugoslavije grajen kot antipod izkoriščevalskega kapitalističnega sistema in predpostavke o podoptimalnosti razvojnega potenciala kapitalizma (Lenin 1970), njegovi prvi oblikovalci pa so po koncu druge svetovne vojne sledili edinemu takrat delujočemu socialističnemu gospodarskemu sistemu v Sovjetski zvezi. Z objektivnimi danostmi – zmagovalka NOB, popolno politično oblastjo, uničenim gospodarstvom po koncu druge svetovne vojne – ter predpostavko hitrejšega razvoja v pogojih socialističnega sistema se je KPJ lotila gradnje gospodarskega sistema v Jugoslaviji.

Finančni sistem je v pogojih blagovne produkcije povezovalac vseh družbenih podsistemov, zato je analiza njegovega oblikovanja in delovanja prav gotovo lakmusov papir, ki kaže odnose in razmerja v blagovni produkciji in s tem na odnose v gospodarstvu, posledično pa tudi resnično naravo političnega sistema. Politične inštitucije (skupščina/parlament in vlada), Narodna banka, banke in hranilne organizacije, zavarovalnice, politični odločevalci, gospodarski subjekti in trg denarja so med seboj povezani s finančnim sistemom, skozi katerega »se pretaka presežek družbenega proizvoda nad potrošnjo« (Crnkovič 1985), ki pa povratno s svojimi odnosi odločilno vpliva povratno na naravo družbenega sistema (Crnkovič 1985).

Finančni sistem se je v Jugoslaviji večkrat preoblikoval, nazadnje leta 1989, ko so se z ustavnimi spremembami med drugim uvedle pluralne oblike lastnine na sredstvih za proizvodnjo, pa tudi druge, lahko bi rekli *revolucionarne spremembe* v gospodarskem življenju SFRJ.

Z analizo strukture jugoslovanskega finančnega sistema, njegovih elementov, delovanja institucij, povezav in odnosov med elementi sistema ter delovanja v praksi glede na zakonska določila in politiko vlade bom poskušal pokazati njegovo naravo. Skozi poglede kritikov bom poizkušal poiskati ključne faktorje njegovega delovanja in vpliva na poslovanje ter doseganje ciljev gospodarskih subjektov in družbenopolitičnih skupnosti, ki so finančni sistem v končni fazi pripeljali do točke brez povratka. Pri avtorjih kritik se bom osredotočil samo na avtorje iz Slovenije (večina) in delno Hrvaške, predvsem zaradi dostopnosti virov. Finančni sistem v samostojni Sloveniji bom ocenil skozi njegovo strukturo, delovanje in dosežke, predvsem pa skozi perspektivo avtorjev kritičnih ocen zamujenih priložnosti ter oceno stanja v sistemu po zadnji finančni krizi.

2.1 SE ZGODOVINA VRAČA?

Finančna kriza leta 2007–2008 in njene poledice na realni sektor so v javno diskusijo pripeljala mnenja o potrebi po nekaterih rešitvah urejanja družbenih

odnosov, značilnih za socialistični sistem v nekdanji Jugoslaviji. Se koncepti in teoretične konstrukcije sistema, ki »... ni nikoli mogel zaživeti, kot si je zamislil njegov ideolog ...« (Prunk 1997, 115), danes v slovenskem (samo slovenskem?) času in prostoru vračajo kot val, odbit z nasprotnega brega zgodovine? Prihajajo te ideje kot odmev na finančno krizo, ki je »razgalila« slabosti in pomanjkljivosti »globalnega« in tudi slovenskega kapitalizma (Kos 2010) ali kot iskanje novih »starih« odgovorov? So te ideje le poizkus »izboljšanja« globalnega kapitalizma (globalizacija s človeškim obrazom), katerega trenutne težave so posledica razkoraka med teorijo in prakso kapitalističnega sistema (nekdaj so enake besede uporabljali zagovorniki socializma ob njegovih krizah)? Ali pa je morda njihovo oživljanje poizkus prikazovanja, da alternative sedanjemu gospodarski ureditvi preprosto ni oziroma je vsaka še slabša od nje in je edino pravo zdravilo za sedanje gospodarske težave še več liberalnega globalnega kapitalizma? Je cilj doseči v kapitalistični praksi čim večji približek njegovim temeljnim teoretskim postulatam, čeprav »...v svetovni zgodovini nikoli (podčrtal S.K.) ni bilo liberalnega, teoretično pravilnega kapitalizma« (Drenovec 2010). Klin se klinom izbija!

Kapitalizem je, pa ne samo na Slovenskem (kjer deluje ne ravno v svoji najbolj razviti izvedbi), pokazal ob zadnji finančni krizi celo paleto odstopanj od svojih teoretičnih konstrukcij ter tudi nedelovanje njegovih temeljnih postulatov in premis. Kritike delovanja slovenskega sistema, kakršnega smo gradili po osamosvojitvi, prihajajo tako z leve kot tudi z desne še posebej zapriseženih zagovornikov Adama Smitha in Hayeka: zasebni (privatni lastniki proizvodnih sredstev) so pokazali, da je njihov prvi in edini interes privatizacija dobičkov in vrednosti poceni kupljenih (privatiziranih) socialističnih podjetij, tudi za ceno njihovega propada, nikakor pa ne dolgoročnost poslovanja in razvoj podjetja, da o rasti zaposlenosti družbeno odgovornem poslovanju niti ne govorimo. Trg in konkurenca sta samo za manj sposobne, vsi ostali si izborijo ali monopol ali status podjetja »posebnega družbenega pomena« ali pa kar državno pokroviteljstvo. Država in njene inštitucije, ki naj bi delovale kot regulatorji trgov, so svoje delo opravile na pol. Regulatorji so običajno ljudje, ki rotirajo

med gospodarstvom in javno upravo. Siva ekonomija ni izginila, davčna služba je še vedno rigiden sistem, ki zna pobirati davke predvsem po sistemu samoobdavčitve. Plačilna nedisciplina se je ponovno razbohotila, čeprav naj bi le-ta »... izginila z ukinitvijo SDK in prenosom plačilnega prometa na banke« (Salobir Erjavec 1990). Pravna država in s tem varnost pogodbenih odnosov zaostaja za pričakovani akterjev oziroma ne dosega standardov, ki jih le-ti pričakujejo, o njeni učinkovitosti pa največ povedo sodni zaostanki¹. Število zakonov, podzakonskih aktov, predpisov, predvsem pa pogostnost njihovega spreminjanja, je postalo za gospodarstvenike neobvladljivo. Podjetništvo v Sloveniji – razen redkih svetlih izjem – ni dalo velikih ekonomskih rezultatov (še najbolj morda v zdravstvu), večino družbenega proizvoda še vedno ustvarjajo nasledniki socialističnega gospodarstva ali njihovi polprivatizirani kloni. Proces privatizacije, ki naj bi dal odgovorne, dolgoročne in strateške lastnike nekdanji družbeni lastnini, se je sprevrgel v proces koncentracije lastnine prek finančnih operacij, predvsem pa ni prispeval h krepitvi gospodarske strukture Slovenije in rasti zaposlenosti. Netransparentno poslovanje, izigravanje šibkejših članov gospodarskega sistema (malih podjetij, dobaviteljev, kooperantov, delavcev), korupcija, klientelizem, politični voluntarizem in vpletanje politike v gospodarstvo ter podrejanje poslovanja izključno kratkoročnim ciljem tudi na račun razvoja so tema stalnica.

Eden od aksiomov tržnega gospodarstva – trg kapitala, dobrin in delovne sile – je v slovenskih razmerah zatajil v veliki meri. Samo primer: v tržnem gospodarskem sistemu se vsi bojijo nižanja cen svojih proizvodov in storitev kot posledico delovanja konkurence na trgu – izjema je cena edinega produktivnega segmenta – delovne sile, čeprav je nižanje cen zaradi konkurence eden od osrednjih aksiomov in koristi kapitalističnega trga. Cene naj znižujejo »drugi«. Kako že gre misel o dejstvih in teoriji?

¹Poglabljeno branje na to temo najdemo v vsakoletnem poročilu Varuha človekovih pravic v Sloveniji, sodbah Evropskega sodišča za človekove pravice, pa tudi v knjigi (Boncelj 1999)

Danes največji strah politikov², vseh uradnih državnih ekonomistov in njihovih kolegov iz paradržavnih agencij ter mednarodnih finančnih inštitucij sta deflacija in recesija japonskega tipa.

So dejstva nevhvaležno pustila na cedilu avtorje mnogih teoretičnih izhodišč, ki so bila nevednežem v socialističnih deželah bogato in neprekinjeno servirana s strani teoretikov in praktikov različnih frakcij liberalno-tržnega gospodarskega sistema globalnega kapitalizma! Ali pa zaradi preveč »opranih« možganov nismo znali in še vedno ne znamo razumeti (in torej pravilno delovati v novih razmerah) in videti razlike, zato se nam toži po dobrih starih časih? Kaj (torej) storiti? Bi bil lahko hipotetični odgovor Bernarda Madoffa (Wikipedia 2010) enemu od svojih vlagateljev v trenutku bankrota Madoffove vlagateljske sheme, ko je vsaj 18 milijard dolarjev (jugoslovanski dolg je leta 1980 znašal 15,5 mrd \$) izpuhtelo, enak odgovoru Edvarda Kardelja v znani šali o kmetu in kravi ob njenem poginu: »Kakšna škoda! Jaz pa sem imel še toliko idej!«

Zaradi vseh teh na hitro nanizanih opazk sem se odločil, da v diplomski nalogi ob osvežitvi zgodovinskega spomina (kolikor bo le mogoče) na delovanje finančnega sistema v SFRJ primerjalno poiščem eventualne podobnosti delovanja finančnega sistema danes. Poskušal bom prikazati, kakšna je bila organiziranost in kako je deloval (osrednji povezovalni sistem vsake družbe, ki temelji na blagovni produkciji) finančni sistem SFRJ po obdobju 1972–1976, to je po sprejetju ustavnih sprememb in ZZZ, do leta 1989. Poiskal bom teoretično-ideološke temelje finančne ureditve (če obstajajo), definiral in obravnaval cilje, ki so mu bili »zaukazani«, zakonsko osnovo delovanja, operativno strukturo bančnega sistema ter njihovo delovanje; poiskal bom razkorak med »teorijo in prakso« in obenem poiskal centre moči, ki so bolj ali manj vplivali na njegovo delovanje; poiskal bom, če in v kolikšni meri je vpetost Edvarda Kardelja, tvorca ZZZ, v leninistično ideologijo vplivala na

² Osnovna opomba se nanaša na članek –intervju: (Skafidas 2010), intervju z grškim premierom George Papandreujem. Podobne teze o nevarnosti varčevanja zagovarja večina ekonomistov, ukrepi ekonomske politike so usmerjeni v povečevanje državnih investicij, državnih spodbud (Nemčija v letu 2009) ali pa potrošnje (Bošković, 2010). Bošković na primeru Grčije in Irske pravi, da se njunih zadolženosti ne da reševati z varčevanjem.

institucionalne rešitve finančnega sistema. Izbor kritičnih prispevkov raznih avtorjev iz obdobja SFRJ do leta 1989 bo osvetlil delovanje finančnega sistema v SFRJ, ki so jih avtorji opazili. V zaključku prvega dela bom poskušal ugotoviti, kaj so bile slabosti finančnega sistema, kaj je bilo narobe zaradi napak delovanja subjektivnih sil jugoslovanskega političnega sistema in kdaj je šlo za nerazumevanje delovanja sistema zaradi drugačnih priorit.

V drugem delu bom poiskal strukturo, elemente in odnose v sedanjem finančnem sistemu ter vzroke, ki so današnji finančni sistem pripeljali do krize in v slovenskih razmerah okrepili posledice svetovne borzne krize 2006 in finančne krize 2008.

Kot zaključni del naloge bom izpostavil faktorje, ki ključno vplivajo na delovanje finančnega sistema.

*Pojem »šampanjca« je sinonim za odličnost in žlahtnost
(Drnovšek 1999)*

3 HIPOTEZE

Za samo diplomsko nalogo sem izoblikoval teze, ki jih bom skušal v nalogi verificirati. Te so sledeče:

3.1 PRVA TEZA: EDVARD KARDELJ IN FINANČNI SISTEM

Teoretsko delo Edvarda Kardelja in njegov politični angažma sta se osredotočala na oblikovanje socialističnega samoupravnega političnega sistema, pri samem razvoju in oblikovanju finančnega sistema v SFRJ pa njegov prispevek ni bil pomemben in še manj originalen. V svojih pogledih je sledil konceptom, ki jih je o mestu in vlogi bank in finančnega sistema razvil že Lenin.

3.2 DRUGA TEZA: OBSTAJA IZRAZITA PODOBNOST MED FINANČNIMI SISTEMI KAPITALIZMA IN SISTEMOM SOCIALISTIČNEGA SAMOUPRAVLJANJA

Bistvena razlika med finančnim sistemom v SFRJ in finančnim sistemom v razvitem kapitalističnem gospodarskem sistemu je samo v tem, da sta vloga in mesto tega sistema v socialističnem sistemu razumljena le kot sredstvo politične oblasti za doseganje razvojnih ciljev in ne tudi kot samostojna gospodarska dejavnost. Način delovanja bank kot osrednje inštitucije je v veliki meri podoben delovanju v tržnih ekonomskih okoljih.

3.3 TRETJA TEZA: STRUKTURA FINANČNEGA SISTEMA V SFRJ JE BILA KLJUČNA ZA SLABO DELOVANJE GOSPODARSKEGA SISTEMA

Finančni sistem, kakršnega smo poznali v SFRJ, je bil ključen za slabo/neustrezno delovanje gospodarskega sistema socialističnega samoupravljanja.

3.4 CETRTA TEZA: PRIVATNA LASTNINA NI NUJEN NITI ZADOSTEN POGOJ ZA UČINKOVITO DELOVANJE FINANČNEGA SISTEMA

Ker se finančne krize pojavljajo tako v kapitalizmu kot v socializmu, pomeni, da lastnina ni ključen določevalec kvalitetnega delovanja finančnega sistema, ampak so drugi faktorji pomembnejši in odločilnejši; isti faktorji so bili tudi vzrok za krizo tako v Jugoslaviji kot tudi za nastanek svetovne finančne krize leta 2008.

4 OPREDELITEV IN OPERACIONALIZACIJA POJMA FINANČNEGA SISTEMA

Enoznačne definicije finančnega sistema v ekonomski znanosti ni zaslediti verjetno zato, ker se v razvitem kapitalističnem sistemu število akterjev spreminja in povečuje tudi skozi diverzifikacijo njihovega operiranja in arbitriranja. Za potrebo naloge bom (čeprav obstajajo med posameznimi državami – tudi v razvitem svetu – razlike) pod pojmom »finančni sistem« razumel inštitucije, ki delujejo na področju financ in ki jih predvideva zakonodaja, odnose med njimi ter oblikovalce finančne politike v posamezni družbi/državi. Izločil bom vse vrste mednarodnih inštitucij kot so WB in IMF.

4.1 STRUKTURA FINANČNEGA SISTEMA

Družbe razvite blagovne produkcije obsegajo sledeče inštitucije in odnose v družbi:

- a) institucije, ki se neposredno ukvarjajo z denarjem (emisijske banke, poslovne banke, hranilnice in druge finančno-hranilne inštitucije, finančni posredniki – operaterji na finančnem trgu, zavarovalnice, agencije za nadzor);
- b) bančni sistem in kreditno-monetarno politiko;
- c) plačilni promet in trge (denarni trg, trg finančnih inštrumentov, trg vrednostnih papirjev, trg izvedenih inštrumentov, devizni trg, kapitalski trg)
- d) odnose in razmerja med institucijami finančnega sistema;
- e) odnose med institucijami finančnega sistema in uporabniki njihovih storitev;

- f) odnose med bankami in zakonodajalcem ter vlado (oblikovanje finančne politike);

Ono što nemaš, posudi od samoga sebe

Seneca.

(Gruden 1987)

5 FINANČNI SISTEM SFRJ MED LETOM 1974 IN 1989

Politično-gospodarski sistem socialističnega samoupravljanja, ki je bilo uvedeno 27. 06. 1950, je v bistveni meri določal okvir oblikovanja finančnega sistema v SFRJ.

5.1 ZAKONSKA PODLAGA

Ustava SFRJ iz leta 1974, «eno najdaljših ustavnih besedil na svetu» (E. Kardelj *Brezpotja socializma*, v Sirc 2010, 226), ter zakoni, ki so opredeljevali delovanje elementov finančnega sistema, so bili: Zakon o združenem delu (v manjši meri), Zakon o Narodni banki Jugoslavije ter NBR in NBAP, Zakon o denarnem sistemu, Zakon o bankah ter drugih finančnih organizacijah in bančnem poslovanju, Zakon o osnovah kreditnega in bančnega sistema; ti so bili v obdobju veljavnosti deležni vrste sprememb; poleg zakonov so obstajale vsakoletne resolucije in uredbe ZIS, uredbe NBJ in republiških organov, ki so oblikovali finančnega sistema v SFRJ med 1974 in 1989 in vplivali na njegovo delovanje.

5.2 USTAVA IN IZ NJE IZHAJAJOČA STRUKTURA

Ustava SFRJ, sprejeta 1974, pri kateri je Kardelj odločilno sodeloval, je postavila osnovne parametre delovanja družbenopolitičnega sistema socialističnega samoupravljanja in jugoslovanske federacije. Povečanje vloge

republik in pokrajin in njihovo politično okrepitev je posledično povzročilo (v veliki meri že v sami ustavi) tudi spremembe v finančnem sistem v subjektih, strukturi in odnosih finančnega sistema. Ustava SFRJ je pomenila velikansko spremembo v političnem in gospodarskem sistemu države. V svetu financ neobičajna sprememba je bila predvsem ustanovitev Narodnih bank republik in pokrajin, ki »izvajajo ... skupno emisijsko politiko, katero določa skupščina SFRJ« (Murko 1977, 797) Ker so delovanje le-teh določale skupščine republik in pokrajin, je bila emisijsko-monetarna politika decentralizirana. Te spremembe so bile paralela novi konstitutivni vlogi republik in avtonomnih pokrajin v jugoslovanski federaciji in so se postopno z ustreznimi zveznimi zakoni prenesle na finančni sistem.

Spremenila se je tudi vsebina in upravljanje bank. Osnovna enota bančnega sistema je postala Temeljna banka, ki so jo s samoupravnim sporazumom (SS) ustanovile »... OZD, SIS ter druge družbene pravne osebe ...« (Ustava SFRJ 1974, 37) v skladu z 39. členom Ustave. Izrecno pa je v ustavi prepovedano ustanavljanje in upravljanje bank s strani DPS; to isto je ponovil tudi Zakon o kreditnem in bančnem sistemu iz leta 1977, kar pa ni bistveno vplivalo na neformalno ključno vlogo DPS pri poslovanju bank (Crnkovič 1986, 121). Ustanovitelji temeljno banko upravljajo (upravljanje ni bilo odvisno od višine vložka) in so neomejeno odgovorni za poslovanje banke. Naloga temeljne banke je v prvi vrsti oskrba članic banke z denarjem, seveda potem, ko zadovoljijo prioritete potrebe, določene z zveznim zakonom. Tako delovanje zmanjšuje vlogo bank pri zagotavljanju denarnih virov TOZD-om in jih po eni strani postavlja v de-facto pozicijo podružnic centralne banke, po drugi strani pa v vlogo bank DPS. Na tak način so banke zelo rade svoje posle omejevale na podjetja znotraj matične DPS; s tem načinom poslovanja se je bolj ali manj pod drugim imenom nadaljevala prejšnja struktura komunalnih bank.

Banke so se združevale v Združene banke (ZB), ki so za skupino bank opravljale določene bančne posle, redna dejavnost temeljnih bank pa jim ni bila dovoljena.

V banki se za opravljanje bančnega poslovanja oblikuje delovna skupnost, ki z banko sprejme SS. Tudi oblikovanje internih bank predvsem v velikih sistemih (SOZD), katerih vloga je bila razpeta med izvrševanjem nalog finančno računovodske službe za potrebe sistema in elementi bančništva, je predvidel 41. člen Ustave. Tako pri bankah kot tudi pri zavarovalnih skupnostih (zavarovalnicah) je predvidena participacija individualnih varčevalcev in individualnih zavarovancev pri upravljanju, ki v praksi nikoli ni zaživel. 252. člen Ustave je določal, da so »enoten denar, enoten monetarni in devizni sistem in enotni temelji kreditnega sistema, skupna monetarna in devizna politika in skupne osnove kreditne politike« (Ustava SFRJ 1974, 109) eden od temeljev enotnega jugoslovanskega trga. Podlaga za zakonsko ureditev načina opravljanja plačilnega prometa in deponiranja družbenih sredstev je bil 259. člen. Položaj, naloge in odgovornost Narodne Banke Jugoslavije ter narodnih bank republik in avtonomnih pokrajin sta urejala 260. in 261. člen. Med njimi je bila tudi naloga sprejemati depozite DPS, vse dejavnosti poslovnih bank pa so bile narodnim bankam prepovedane. Svet guvernerjev je vodil delo in sprejemal odločitve Narodne banke Jugoslavije, katerega člani so bili vsi guvernerji republiških narodnih bank in bank AP. Delovanje NBJ je urejal zvezni zakon.

5.3 ZAKON O ZDRUŽENEM DELU

Zakon o združenem delu (ZZD) katerega glavni avtor je bil Edvard Kardelj, je pomenil dokončno operacionalizacijo projekta socialističnega samoupravljanja (ki je bil uveden 27. 06. 1950). Samoupravljanje je »..eden od temeljnih sistemov politično-sistemskega okvira naše (jugoslovanske) družbe (in gospodarstva), ki daje značilnost vsem drugim sistemom in podsistemom« (Crnkovič 1985, 15). Zanimivo je, da se ZZD delovanja finančnega sistema praktično ne dotika, ima zelo malo členov o delovanju bank, še ti pa se predvsem nanašajo na razmerje med banko in delovno skupnostjo. To je razumljivo: zakon je predvsem urejal odnose odločanja v sferi organizacije produkcije, menjave in delitve ustvarjenega produkta; izvajanje nalog na področju finančnega poslovanja je na primer razvrstil v kategorijo

administrativno-strokovnih del, ki so bila organizirana (tako v TOZD-ih, OZD-ih, še posebej pa v bankah in zavarovalnicah) v t.i. *delovnih skupnostih*. Se kaže v tem dejstvu ideološka osnova leninističnega pogleda na banke? Lenin banke in finančni kapital opisuje z vidika koncentracije tako bančnega sektorja kot finančnega kapitala (v veliki meri se naslanja na delo R. Hilferdinga *Finančni kapital*) in posledic, ki jih ima ta koncentracija tako na drobno buržoazijo in male kapitaliste, še posebej pa izpostavi posledice koncentracije upravljalvske – in danes bi dodali informacijske – moči v upravah bank. O tem, kaj storiti z bankami po prevzemu oblasti in kaj so bili ukrepi na tem področju v SZ po prevzemu oblasti, Lenin ni zapustil praktično nobenih pomembnih zapisov. Spontano se je utrdilo – in kasneje tudi operacionaliziralo – razumevanje, da je zaradi možnosti zlorab ter še bolj zaradi »pravilne« uporabe potrebno bančni sistem centralizirati (Norčič 2000, 210) pod okriljem države in ga uporabiti kot orodje države (na primer obrestna mera je bila sporna (Norčič 2000, 211)). Zaključek, ki iz tega sledi, je, da sta Kardelj in ZZD finančni sektor, v kolikor sta ga sploh omenjala, razumela v skladu s prevladujočo socialistično doktrino »finančnega servisa« in ga nista obravnavala kot možno proizvodno dejavnost; ostala sta, če že, na leninističnem razumevanju bank in finančnega sistema kot servis in orodje (v etatističnem sistemu države, v samoupravnem sistemu pa ustanoviteljev in države), s pomočjo katerega država realizirala svoje planske gospodarske cilje (Salobir Erjavec 1990, 10).

5.4 OSTALA ZAKONODAJA

Drugi zakoni na zveznem nivoju, ki so urejali strukturo in delovanje finančnega sistema v SFRJ, so bili: Zakon o Narodni banki Jugoslavije in enotnem monetarnem poslovanju narodnih bank republik in narodnih bank pokrajin (Uradni listi SFRJ od leta 1972 do 1985), Zakon o denarnem sistemu, Zakon o bankah ter drugih finančnih organizacijah in bančnem poslovanju, Zakon o osnovah kreditnega in bančnega sistema, Zakon o deviznem poslovanju in kreditnih odnosih s tujino. Ti zakoni so operativno določali pristojnosti in delovanje subjektov finančnega sistema. Na tem mestu se v analizo zakonskih

rešitev in njihove delovanja ali nedelovanja ne bom spuščal, ker bodo pomanjkljivosti razvidne iz prispevkov različnih avtorjev o analizi delovanja finančnega sistema v SFRJ.

5.5 NALOGE IN UPRAVLJANJE NARODNE BANKE SFRJ

NBJ je bila po Ustavi iz leta 1974 samostojni zvezni organ, ki je o svojem delu poročal tako IS SFRJ kot tudi Zvezni skupščini. Svet guvernerjev so sestavljali guvernerji narodnih bank republik in avtonomnih pokrajin ter guverner NBJ. Vsak od osmih guvernerjev je imel pravico veta na odločitve Sveta guvernerjev NBJ (Zupan, 2005), ki so jo v kasneje postopno opuščali in nadomeščali z dvetretjinsko večino. Razlog za to je bil, ker je sistem veta onemogočal redistribucijo dohodka med člani federacije. Narodne banke republik in avtonomnih pokrajin so bile ustanovljene z Zakonom o NBJ leta 1972. S tem so bili postavljeni močni temelji za federalizacijo finančnega sistema, ki je bil v kasnejši fazi razpadanja Jugoslavije močan podpornik republiških politik. V tem pogledu je bil jugoslovanski sistem unikaten. Ker je bila Narodna banka Jugoslavije po eni strani samostojna inštitucija, po drugi strani je bila pod vplivom in nadzorom ZIS in Skupščine SFRJ, po tretji strani pa je bila grajena kot nadgradnja NBR in NBAP, se je tako zgodilo, da je bila npr. emisijska politika, ki je v državah centralizirana, decentralizirana in podvržena vplivom in odločitvam tako zvezne skupščine, ZIS in republiških političnih struktur. To se v praksi sicer ni pokazalo kot ovira vse do Titove smrti (Zupan 2005).

Poleg običajnih nalog, ki so imanentne centralnim bankam po svetu, je bila posebnost NBJ tudi izvajanje plačilnega prometa za JLA.

Naloge in pristojnosti NBJ so bile ustrezno definirane za potrebe tržno-planskega značaja jugoslovanskega gospodarstva (Crnkovič 1986). Skozi ta instrument se je ohranjalo obvladovanje TB, za katere je bila likvidnost ena od ključnih poslovnih nalog. Precej podrobni predpisi na tem področju so jemali

kompetence TB in jih prenašali na NBJ ter s tem krnili avtonomijo poslovanja TB in njihovo možnost tržnega vedenja.

Na kratko naj samo omenim specifični položaj NBJ do ZIS, ki je izhajal iz zakonskih določil. NBJ je kot organ federacije poročala in sprejemala navodila tudi od ZIS. S tem se je vzpostavil neobičajen odnos, da je izvršilni organ države podrejen tako političnemu kot tudi izvršilnemu organu.

5.6 STRUKTURA , NALOGE IN UPRAVLJANJE POSLOVNEGA BANČNIŠTVA V SFRJ

Poslovno bančništvo v Jugoslaviji so sestavljale sledeče bančne inštitucije (Bobek 1982):

- a) Interna banka
- b) Osnovna ali združena banka
- c) Bančni konzorcij
- d) Hranilno kreditne organizacije
- e) Samoupravni skladi ZD
- f) Specializirane finančne organizacije

Medtem ko Goljanin navaja sledeče³:

- a) Depozitna ali komercialna banka
- b) Specializirano in dejavnostno bančništvo
- c) Univerzalna banka
- d) Hipotekarna banka
- e) Poslovne banke
- f) Hranilnice

Poleg tega je obstajal tudi denarni trg, devizni trg in trg vrednostnih papirjev.

³ Struktura je tukaj navedena samo kot prikaz, da se ni bistveno razlikovala od bančnih sistemov v razvitih kapitalističnih državah (Goljanin, 1983 v Salobir Erjavec 1990).

Poenostavljeno lahko rečemo, da so v jugoslovanskem finančnem sistemu obstajali (hierarhično) trije tipi poslovnih bank (Zupan 2005):

- a) Združena banka
- b) Osnovna banka in
- c) Interna banka

Hranilnic in specializiranih finančnih organizacij ne moremo šteti za banke, čeprav so predvidene v zakonu iz leta 1977.

Temeljna banka je predstavljala univerzalni tip poslovne banke, ki je imela razvite vse funkcije ne glede na svojo velikost in potrebe komitentov, ki so izhajale iz stopnje razvitosti gospodarskega okolja.

5.7 USTANAVLJANJE IN UPRAVLJANJE BANKE

Po ustavi so banko lahko ustanovile OZD, SIS in druge pravne osebe, nikakor pa ne DPS. Ker pa se vse banke delovale na osnovi ustanovitvenih predpisov iz preteklosti, se je vpliv DPS ohranil. Ustanovitelji so oblikovali skupščino banke in svet; za vse obveznosti banke so solidarno odgovarjali.

Posebej pomemben element je upravljanje banke, ki je v praksi skoraj v vseh primerih odstopalo od zakonskih določil. Upravljavci naj bi bili po zakonu ustanovitelji, ki pa so postali v veliki večini primerov njeni neto dolžniki, kar je brez dvoma vplivalo na oblikovanje upravljavskih odločitev (Crnkovič 1986, III. del). Upravljavski proces in organi so spominjali na upravljanje delniških družb. Čeprav je bila v zakonu predvidena pravica individualnih komitentov banke pri njenem upravljanju, do realizacije ni nikoli prišlo.

5.8.1 Rentabilnost

Rentabilnost kot načelo poslovanja bank v zakonu ni bila eksplicitno omenjena, čeprav je implicitno obstajala – prvič zaradi delitve dohodka med ustanoviteljice in delovno skupnost in drugič zaradi plansko-tržne narave gospodarskega sistema; vsak sistem, v katerem deluje vsaj segment trga, zaradi svoje ideološke narave implicira tržno, to je rentabilno logiko poslovanja subjekta. Tukaj je nastajal konflikt in njegovo razreševanje je bila stalna točka spora tako ekonomistov kot tudi oblikovalcev ekonomske politike v SFRJ. Dr. Goljanin na primer (Goljanin 1983: 237- 238, povzeto po (Salobir Erjavec 1990)., zagovarja trditev, da je »nepojmljivo (...) sa našim društveno- ekonomskim uređenjem da načelo rentabilnosti ističe dobit kao cilj bankarskog poslovanja«.

Rentabilnost je torej podrejena drugi, hierarhično višji kategoriji, to je izpolnjevanju prioriternih nalog, določenih s političnimi odločitvami. V tej točki se kaže negotovost oblikovalcev gospodarskega sistema, ki so se zavedali, da na ta način zakrivajo konflikt med t. i. prioritetai družbenega razvoja, ki so v vseh političnih sistemih politično oblikovane, in t. i. »racionalnim« delovanjem tržnih subjektov – kar je zopet ideološka kategorija – ki so usmerjeni k maksimalizaciji zgolj in edino ekonomskih učinkov.

5.8.2 Likvidnost

Zanimiva je obravnava *likvidnosti* kot druge pomembne kategorije bančnega poslovanja; predpisi, ki so urejali elemente bančnega poslovanja in ki naj bi urejali področje likvidnosti bank, so bili usmerjeni k minimalnim pogojem. Da način zagotavljanja likvidnosti ni deloval dobro, se kaže v stalnih težavah bank – obenem pa zaradi nelikvidnosti v jugoslovanskem sistemu nobena banka ni zašla v postopek likvidacije (Crnkovič 1986, 152).

5.8.3 Varnost

Načelo *varnosti* se v bančnem primeru zagotavlja z ustreznim gospodarjenjem z denarjem, kar se sliši podobno kot nasvet, da lahko hodimo po tankem ledu neskončno dolgo časa, če smo dovolj previdni, ali vsaj do pomladi, ko se led stopi. Če od banke zahtevamo, da plasira sredstva varno in z ustreznim zavarovanjem, vedno trčimo na vprašanje, katera zavarovanja v razmerah negotovega tržnega poslovanja izpolnjujejo ta kriterij (ki ni absoluten, ampak stvar dogovora znotraj gospodarskega sistema), če pa je trg po definiciji negotovo mesto gospodarskega dogajanja (bolj ali manj napredni načini ocenjevanja stopnje tveganja temeljijo na boljših ali slabših statističnih in matematičnih modelih, ki so se v preteklosti VEDNO izkazali za nepopolne ali celo napačne – ne samo v socialističnih gospodarstvih).

5.8.4 Tržnost

Načelo *tržnosti*, ki so ga banke v SFRJ začele postopno uvajati v svoje poslovanje, je še posebej zanimiv. Tržnost za banke med drugim pomeni, da:

- a) svojim komitentom prodajajo nujne ali zakonsko določene storitve, ki jih zaračunavajo po višjih cenah (načelo maksimizacije dohodka in tržnega potenciala),
- b) z analizo potreb komitentov oblikujejo takšne storitve, ki jim omogočajo, da bolje zadovoljujejo potrebe komitentov, ki jih le-ti pred ponudbo bank niso niti poznali, kar jim omogoča ustvarjanje višje obrestne marže in nove neobrestne prihodke

Dokler imajo banke s prioritetskimi nalogami predpisan precejšen način svojega poslovanja, je siljenje le-teh v iskanje tržnih priložnosti predvsem poizkus uveljavljanja ideoloških konceptov.

Združene banke, ki so bile po zakonu predvidene kot nadgradnja bančnega sistema, naj bi zagotavljale večjo možnost združevanja sredstev in s tem večjo koncentracijo finančnih virov in delovanje v tujini – pridobivanje kreditov, plačilni

promet s tujino itd., skratka naloge, ki so jih na ZB prenesle članice zaradi racionalnosti in obsega dela – sistem je v tem delu spominjal na ameriški bančni sistem (Salobir Erjavec 1990 in Crnkovič 1989). V oblikovanje ZB bank so bile prisiljene predvsem manjše banke, ki so imele zaradi omejenih virov na ta način povečane možnost delovanja na denarnem medbančnem trgu. Dejstvo je, da je imelo 10 % jugoslovanskih bank (petnajst od 150 bank) v svojih bilancah prek 80 % celotne bilančne vsote bančnega sistema SFRJ (Crnkovič 1986, 163). (Opomba: Kako blizu so ti podatki razmerjem t. i. Paretovega pravila?)

5.8.5 Bančni viri sredstev

Viri sredstev poslovnih bank so bili združena sredstva OZD v gospodarstvu in družbenih dejavnostih, druge banke in finančne organizacije ter varčevalci. Depoziti in hranilne vloge so imeli po zakonu podrejeno vlogo. Razlika med obema glavnima viroma je v tem, da so pri prvem nastajali dohodkovni odnosi, pri drugem pa kreditni; le-ti naj bi se postopno umaknili prvim. Med vire štejejo tudi krediti oz. druge vrste tujih virov.

5.9 OBRESTI

Pomemben element bančnega poslovanja so *obresti* (če jih politični sistem priznava kot legitimne). Oblikovanje le teh se v klasični ekonomski teoriji razume kot cena »uporabnine« denarja lastniku, priznana s strani uporabnika. Ta je vezana na zmožnost uporabnika denarja, da jo seveda plača. Vprašanje, kakšna obrestna mera je poštena, je podobno dilemi želve in Ahila, ki jo slednji zasleduje. V pomanjkanju boljšega odgovora se klasiki ekonomije sklicujejo na trg. Vprašanje, ki je socialistične ekonomiste dolgo zaposlovalo, je, kdo v brezlastniški in centralnoplanski družbi določa obrestno mero, če so glavni akterji ukinjeni. Še bolj zanimivo pa je, kdo jo bo določal v plansko-tržnem sistemu in kakšen bo njen vpliv na razvoj družbene lastnine (Trklja 1985, 757). Obdavčevanje dohodka iz naslova obresti je bila ena od možnosti, ki se je obravnavala kot element korekcije delitve prihodka glede na vloženo delo.

Zahteva po »realnih« obrestnih merah je še bolj zanimiva. Temeljno obrestno mero je določala NBJ (Murko 1977, 800), TB kot samostojen gospodarski subjekt pa naj bi poslovno obrestno mero določale na osnovi racionalnih poslovnih ciljev. Ker pa so bili upravljavci bank tudi največji koristniki njenih storitev, je zanimivo vprašanje, kako so se znašli v tem »Circulos viciosus« ... rezultati so bili vidni.

Zaradi načina upravljanja bank (strokovni organi, ustanovitelji in vpliv DPS) in vloge bank kot oskrbovalk svojih komitentov (v glavnem tudi ustanoviteljev) z denarjem, se je izoblikoval poseben odnos odgovornosti vodstev bank in upravljavcev do poslovanja. Še posebej, ker je obstajal močan paralelni in nezakonit sistem vplivanja DPS na odločitve bank. V praksi se je izkazalo, da za veliko število napačnih odločitev nikoli ni bila ugotovljena odgovornost. Način socializacije je bil osnovni način stalne sanacije, seveda so pri tem najbolj trpeli individualni varčevalci in uspešni segmenti gospodarstva.

5.10 MONETARNO-KREDITNA POLITIKA

Monetarno-kreditna politika v Jugoslaviji je bila vsako leto določena v resoluciji, ki jo je sprejela Zvezna skupščina. Ker je bila rezultat kompromisa, je vsebovala ekonomske elemente in želje, cilje ter pričakovanja posameznih federalnih enot. Običajno je vsebovala zahteve po zmanjšanju primanjkljaja tekoče plačilne bilance, obseg sredstev primarne emisije za prioritete namene, ukrepe za krepitev reprodukcijske sposobnosti gospodarstva in zmanjševanje njegove medsebojne zadolženosti, politiko investicij in uporabo zunanje akumulacije za razvojne namene ter ukrepe za hitrejši razvoj manj razvitih področij. Podobno resolucijo so sprejemale tudi republiške skupščine in skupščine AP za oblikovanje politike svojih NB.

Izvoz in uvoz sta bila v Jugoslaviji posebej regulirana in predmet posebnega dovoljenja, posledično temu pa je bil tudi devizni plačilni promet kot veliko devizno pooblastilo podeljen samo omejenemu številu bank. Vloga NBJ pri deviznem poslovanju je bila izjemno pomembna in ključna, saj je bil promet z

devizami ključen za delovanje jugoslovanskega gospodarstva. Kako pomembne so bile devize varčevalcev, kaže še danes nerazrešeni spor med Slovenijo in Hrvaško o deviznih varčevalcih LB.

Zavarovalnic kot pomembnih elementov finančnega sistema v nalogi ne bom obravnaval.

Na koncu naj omenim še posebno inštitucijo v jugoslovanskem prostoru, ki je bila verjetno unikum: Služba družbenega knjigovodstva. Njena naloga je bila izvajati kontrolo nad poslovanjem podjetij, davčne inšpekcije, kontrolo letnih bilanc in med drugim tudi izvajanje dinarskega plačilnega prometa, razen za fizične osebe. Delovanje te službe v jugoslovanskih razmerah lahko ocenimo za izjemno učinkovito in uspešno, predvsem z vidika izvajanja plačilnega sistema. Ta je dosegal hitrost prenosa denarja med subjekti, ki je bila neprimerljiva (glede na takratni tehnološki nivo) s hitrostjo izvajanja plačilnega prometa v bankah v tujini. Zanimivo je, da so se kritiki preoblikovanja SDK po osamosvojitvi usmerili predvsem na zahtevo po ukinitvi njenih nadzornih in inšpekcijskih pristojnosti ter »vrnitvi« plačilnega sistema v banke. Argumenti za ta ukrep so bili – poleg najbolj običajnega, da »povsod po svetu plačilni promet izvajajo banke« – med drugim tudi taki, da bo z ukinitvijo SDK »izginil problem plačilne nediscipline« (Salobir Erjavec 1990, 60b). Zanimivo je, da so ob nastopu finančne krize med argumenti za »nujno reševanje bank pred bankrotom« navajali tudi argument, da banke seveda »opravljajo tudi plačilni promet«, kar naj bi imelo skoraj status »javne dobrine«.

Sama institucija pa se je preoblikovala v današnjo AJ PES.

5.11 MISLI EDVARDA KARDELJA O FINANČNEM SISTEMU

Edvard Kardelj se v svoji knjigi *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja* z vprašanjem delovanja finančnega sistema, bank in kreditov praktično ne ukvarja. Še največ o svojih pogledih na delovanje bank in finančnega sistema izvemo iz Zabeležke o razgovoru s tovarišem Edvardom Kardeljem, ki je bil 2. julija 1977 z vodstvom LB in nekaterimi gospodarstveniki. Kratek povzetek obsega sledeča vprašanja:

5.11.1 Funkcija TB pri združevanju sredstev OZD

Kardelj TB vidi ne kot pasivne nosilce združevanja sredstev in ekspoziture ZD, ampak kot nosilce specifičnih znanj, ki naj bi v fazi priprav investicijskih planov OZD aktivno sodelovali, zato da ne bi te vloge prevzele DPS in s tem zavarovale projekte pred političnimi odločitvami. Naloge bank pa s tem niso končane: OZD naj bi banke pooblastile za sklepanje SS s tretjimi osebami za pridobivanje dodatnih virov za dobre projekte. Obenem pa naj bi banke postale tudi aktivne podpisnice SS, s tem pa bi imele večjo možnost aktivnega delovanja v pripravi projektov.

5.11.2 Vloga delovne skupnosti pri poslovanju in pri postopkih družbenega planiranja

Pomembno vlogo Kardelj vidi tudi v aktivnejši vlogi delovne skupnosti banke, ki naj bi postala nosilec strokovnih znanj in s tem aktivni faktor pri oblikovanju projektov ter tako ne samo čakala na iniciativo OZD. Učinkovito delo banke vidi v kreativnem usklajenem sodelovanju med ZD, upravljavci banke in delovno skupnostjo

Kardelj pripisuje bankam ključno vlogo pri postopkih družbenega planiranja. Pri tem vidi povezanost banke z interesi svojih članic kot primer oblikovanja skupnega plana tudi na nivoju republik.

5.11.3 Vloga bank pri združevanju dela in sredstev za pomoč manj razvitim republikam

Veliko vlogo pripisuje Združenim bankam pri premagovanju različnih stopenj razvoja med posameznimi regijami in republikami in s tem v zvezi pričakuje, da se bo klasični transfer sredstev nerazvitim prek države postopno prelevil v instrument, s katerim bodo banke kapital usmerjale v ta področja skupaj z OZD. Posebej vidi njihovo vlogo kot ključni subjekt planiranja na republiškem nivoju in za pospešen nastop na mednarodnih trgih. Zagovarja tudi možnost, da se TB povežejo v več kot eno ZB.

5.11.4 Ustanavljanje novih bank in delovanje internih bank

Pri ustanavljanju novih bank, njihovem številu in ukinjanju postavlja Kardelj na prvo mesto interese združenega dela, ob upoštevanju »obsega finančnih sredstev, likvidnosti, varnosti, veličine rizične skupnosti«, ob tem pa pričakuje da se bodo na posameznih področjih sedanje filiale preoblikovale v temeljne banke, da bodo lažje služile interesom združenega dela in razvoju regij.

Interne banke Kardelj obravnava drugače, kot je bila v tistem času prevladujoča miselnost, ne strinja se z mnenjem, da so interne banke osnovna celica bančnega sistema, zato jih ne bi smeli upravljati in videti kot »prave banke«. Nevarnost vidi v možnosti paralelnih politik odločanja, ene s strani DS, druge pa s strani internih bank. Sergej Kraigher je opozoril na možnost koncentracije moči v internih bankah. Kardelj jih vidi bolj kot specialistične organizacije finančnega poslovanja v OZD. Odklanja pa ustanavljanje internih bank za posamezne branže.

5.11.5 Sodelovanje individualnih varčevalcev pri upravljanju banke

Pri vprašanju participacije individualnih varčevalcev pri upravljanju banke zagovarja pragmatični pristop, po katerem »si ni potrebno greniti življenja« z

množico varčevalcev. Če že, se zavzema za ustanovitev organa v okviru DPS, ki naj bi zaokroževal mnenja in interese individualnih varčevalcev⁴.

*Tako uspešno je bilo to podjetje, da je Magrateja
sama postala kmalu najbogatejši planet vseh časov, preostala
Galaksija pa se je znašla v skrajni bedi
(Douglas 1988)*

6 POTRDITEV PRVE TEZE

Ta shematični in delno že tudi kritični pogled na finančni sistem SFRJ nam daje pritrdilni odgovor na prvo postavljeno tezo, da Edvard Kardelj s svojim teoretskim delom ni posegal na področje oblikovanja finančnega sistema. Njegovi pogledi so sledili prevladujoči socialistični doktrini razumevanja finančnega sistema izključno kot sredstvo za realizacijo gospodarskih ciljev, kakršen se je uveljavil v Sovjetski zvezi za časa Lenina. Preprečitev izkoriščevalskega delovanja finančnega kapitala, ki ga ima le-ta zaradi svoje moči skozi vlogo bank v razviti blagovni produkciji, in njegova podreditev funkciji razvoja gospodarskih potencialov je bil osnovni moto ureditve delovanja finančnega sistema. To je najlepše pokazal z mnenjem o mestu delovne skupnosti v bankah, ki ji je odrekal vsako proizvodno funkcijo in jo je reduciral izključno na upravljavsko/storitveno funkcijo banke, seveda da pa se znanju le-te v postopku družbenega planiranja nikakor ni hotel odpovedati.

⁴ Na podoben način, kot to dela danes Društvo malih delničarjev za majhne lastnike delnic v delniških družbah.

Uzmeš kredit, posle toga ga nisi u stanju vratiti i - nikome ništa

(Horvat 1985).

The Special Investigation Commission is of the opinion the owners of all three big banks had an abnormally easy access to loans in these banks, apparently in their capacity as owners.

(Althingi 2010)

7 KRITIČNA OCENA DELOVANJA FINANČNEGA SISTEMA SFRJ

Nekaj je pri vsej stvari šlo narobe. Gospodarstvo ni raslo v skladu s pričakovanji in željami subjektivnih sil, tokovi blaga so se trgali, inflacija se je iz leta v leto povečevala, vedno bolj so se razraščali nacionalizmi. Da gospodarstvo v Jugoslaviji ni delovalo po pričakovanjih in učinkovito v smislu zastavljenih ciljev, je bilo očitno, ker so iz leta v leto tako subjektivne sile kot tudi inštitucije navajale (in zapisovale v svoje načrte ali resolucije), kaj vse bodo v naslednjem letu storile, da bodo rezultati gospodarskega sistema boljši. To slabo delovanje je odseval tudi finančni sistem, ki je » v nekem smislu zrcalo, ki nam kaže, kako je z gospodarstvom in družbo nasploh« (Ribnikar 1989 6) (Dovolil si bom opombo pod črto – se vsi, ki gledajo sliko v zrcalu, zavedajo, da sta pri podobi v zrcalu leva in desna stran zamenjana?) Vse od smrti Tita naprej je Jugoslavija živela pod pretnjo gospodarskega in finančnega zloma. Beseda kriza, omejitve, pomanjkanje repromateriala iz uvoza, goriva, banan, pralnega praška, kave itd. so bile stalna spremljevalka vedno večje zadolženosti SFRJ in s tem bremena odplačevanja obresti, neučinkovitih investicij, rastočih napetosti znotraj posameznih delov SFRJ (običajno na relaciji razviti/nerazviti).

7.1 KRITIČNI POUČENKI

Na tej točki bom najprej predstavil kritična mnenja različnih avtorjev, ki so iskali razloge/vzroke za neučinkovito gospodarstvo Jugoslavije. Nekateri so videli glavno težavo v sistemu družbene lastnine in samoupravnem načinu odločanja. Dokazovali so, da podjetja v sistemu družbene lastnine niso prava in »normalna« podjetja. Bistvo družbene lastnine v podjetjih so bili trajni viri

sredstev podjetja, katerega lastnik ni smela biti ne pravna ne fizična oseba, ob tem pa se je moral sklad realno iz leta v leto povečevati, kar pomeni, da sta bila prepovedana tako izguba kot tudi premajhen profit (Ribnikar 1989). Za delovanje tega sistema je bilo potrebno stalno vmešavanje »države, politike ali oblasti« (ibid) v poslovanje podjetij in inflacijski milje, kar je dejansko pomenilo stalno prelivanje sredstev (avtorji za ta proces pogosto uporabljajo močnejši izraz 'uzurpacija') premoženja upnikov – ob tem pa pozabljajo, da je bilo tudi njihovo premoženje »družbena lastnina« in si je torej uzurpiralo samega sebe. Nastanka poslovnega sklada za nazaj ni bilo moč rekonstruirati. Seveda je v takih razmerah celoten pojmovni sistem kapitalističnih terminov po moje neuporaben, kritiki pa so jih zato poskušali približno enačiti s podobnimi pojmi v t. i. »realni ekonomski znanosti«. Ne bom se spuščal v razpravo, katera ekonomska znanost je bolj realna, želim samo pokazati, da so morali kritiki, ki so vse probleme gospodarstva in financ videli v izhodiščnih teoretičnih opredelitvah socialističnega samoupravljanja in njegovi »brezlastninski« družbeni lastnini, opredelitve prevajati v svoj (kapitalistični) pojmovni inventar, kar je za sabo potegnilo povsem logično absurdnost razmerij v tem novem okolju⁵. Če Ribnikar (ibid) kot edino normalen sistem predvideva alokacijo donosa poslovnega sklada (tj. kapitala) »lastniku«, ki je zunaj podjetja, potem je seveda koncept družbene lastnine absurden. Zanimiva je trditev, da »nikomur izven podjetja ne sme biti dana ... oblastna funkcija v podjetju« (Ribnikar, 1989), razen v primeru, če je resnično trajno vložil svoje premoženje v podjetje. (Koliko časa traja »trajna« vložitev premoženja v podjetje, Ribnikar ne opredeli, sklepamo lahko, da vsaj do ustanovitve borze). Ribnikar je pri predlogih za rešitev pri iskanju »prvih pravih« lastnikov »poslovnega sklada« družbenih podjetij zelo kritičen tudi do rešitev tipa »moja delnica (to je razdelitev kapitala med delavce) in jo imenuje »največjo ekonomsko in socialno krivičnost, ki se je (bo, je bila???) zgodila pri nas (Ribnikar 1989). Rešitev s privatizacijo podjetij »menedžerjem« in »enfrenchisement« nomenklaturi se mu ne zdi primerna. Skratka, ker je osnovni izvor težav jugoslovanske ekonomije »družbena

⁵ Zelo zanimiv je koncept cepitve lastninske pravice na njen ekonomski in pravni pol v delu *Pravnoteoretični pogledi na lastnino* (Berden 1989).

lastnina«, bodo težave odpravljene, ko bomo našli (dobili, »izumili«) prave lastnike. Ob tem se mora izvršiti tudi sprememba v bančnem sistemu in v poslovanju bank z opustitvijo delovanja po načelih plansko-tržnega modela, ki je morda zelo napreden z vidika lastnine in upravljanja podjetij (Ribnikar 1989), vendar je na svojem finančnem področju doživel polom. Bančni sistem je v tem miljeju lahko deloval samo kot monopolni sistem s stalno inflacijo. Ta je prerazdeljevala ustvarjeno bogastvo od varčevalcev k dolžnikom (nekaj podobnega se je dogajalo istočasno – pozna sedemdeseta in zgodnja 80 leta preteklega stoletja - v kapitalističnih državah). Poleg tega ugotavlja, da premoženjske bilance skrivajo sive in črne luknje neučinkovitih in zgrešenih investicij, ki jih je toliko, da od skladov bank po priznanju le-teh ne ostane nič ali celo negativna – »črna luknja«. Sanacijo tega stanja lahko izvrši samo republiška (slovenska) država, ki te sive, sivočrne in črne segmente bančnih bilanc prevzame nase v imenu in za račun lastnika ali titularja poslovnega sklada. S tem procesom pridemo do nove banke, »ki bo popolnoma drugačna od bank ki smo jih poznali v povojnem času« (Ribnikar, 1989). Prava klasična staromodna kapitalistična banka, ki je »..osobita vrsta kapitalističnog poduzeča, koja stavlja u promet posudbeni kapital« ((Lenin 1970), v Salobir Erjavec 1990: 23), ki jo Glogovšek v knjigi *Bančni menedžment* (Glogovšek 2008, 15) definira izključno skozi njeno dejavnost, podobno kot definicije na spletnih straneh (Wikipidia 2010: Investors words 2010: Moj bankar 2010).

7.2 TEČAJNE RAZLIKE

Velik problem jugoslovanskega finančnega sistema, ki je nastal v 80. letih, so bile negativne tečajne razlike. Ker so bile devize nujni element za delovanje gospodarskega sistema, vir teh deviz pa so bili turizem, nakazila delavcev na začasnem delu v tujini in črna borza, se je politična oblast odločila, da bo v večji meri odprla prostor varčevanju v devizah. Temeljne banke so zato individualnim varčevalcem omogočale varčevanje na deviznih računih. Z zapletenim in dragim sistemom redeponiranja deviz pri NBJ se je vzpostavljala črna luknja državnega dolga, ki formalno ni bil nikjer priznan in je ostajal skrit v

bilanci NBJ. Z večanjem obsega tega varčevanja se je problem zaostroval in na koncu eskaliral v znanem sporu me Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško.

Zakon o začasnem ukrepu za tečajne razlike pri NBJ, sprejet leta 1989, je sicer de facto priznal obstoj javnega dolga zveznega proračuna in njegovo de facto servisiranje, še vedno pa je manjkalo de iure priznavanje z izdajo obveznic in plačevanjem obresti na ta dolg (Gaspari 1989). Ker spremembe zakonodaje v letu 1989 niso ustrezno določile trenutka nastanka nelikvidnosti podjetij, se je nadaljevala finančna nedisciplina in posledično tudi neučinkovito poslovanje bank. Neustrezna je bila tudi rešitev revalorizacije premoženja v zakonu o računovodstvu (ibid). Stanje v finančnem sistemu SFRJ je ocenjeno kot stanje prikrite finančne krize, kar zmanjšuje možnost pravilnega pristopa k njenemu reševanju (česar ne vidim, tega ni). Dejavniki te krize so bili predvsem prikrito obdavčevanje dinarskih varčevalcev, umetno povečevanje bančnih skladov, kumuliranje kapitalskih izgub, nedefinirana vloga upravljanja bank in s tem povezano »incestno« razmerje upravljalca, ki je istočasno tudi največji dolžnik. Poslovanje bank po mednarodno primerljivih kazalnikih se je iz leta v leto poslabševalo in je kazalo na močno finančno krizo (Gaspari 1989). Velik primanjkljaj javnega sektorja se je skrival v de facto uravnoteženih proračunih DPS. Še posebej izstopa primanjkljaj zveznega proračuna vsaj za dve postavki: obresti servisiranja tečajnih razlik in selektivni krediti, namenjeni kmetijstvu, kar skupaj znaša cca 1 mrd \$ (ibid). Obseg potrebnih institucionalnih, strukturnih in ekonomsko-političnih sprememb je zelo obsežen (upoštevajmo, da je bila raziskava narejena s predpostavko tržnega sistema gospodarjenja kot antiopodu centralno planskega in tržno-planskega sistema – Simončič 1990) in zato praktično »revolucionarno« posega v vse segmente obstoječega družbenopolitičnega sistema SFRJ.

7.3 KREDIBILNOST NOSILCEV KREDITNO MONETARNE IN EKONOMSKE POLITIKE

Pomembno vlogo pri delovanju finančnega sistema imajo nosilci politike s svojo kredibilnostjo. To pomeni, da bodo odločevalci politično preživeli dovolj dolgo,

»da bo politika prenesla rezultate« (Koromzay 1982, v Štiblar 1989). Faktorji kredibilnosti so tehnološki, administrativni in strateški. Ocena faktorjev kredibilnosti v Jugoslaviji ni bila pozitivna, med drugim tudi zato, ker veliko klasičnih instrumentov vodenja denarne politike oblasti niso uporabile. Predvsem je izpostavljen element nekredibilnosti zaradi političnega imenovanja in celo neznanja ključnih snovalcev finančne politike. Kredibilnost bi se lahko povečala z javno objavo ciljev in s četrletnim poročanjem o doseganju teh ciljev (Volcker 1976, v Štiblar 1989). Posebno pomembnost pri dvigu kredibilnosti finančne politike razumeva neodvisnost NBJ od aktualnih političnih odločevalcev, kjer je glavna težava v pravni podrejenosti NBJ tako ZIS kot tudi Zvezni skupščini. Čeprav ZIS nima neposrednega vpliva na izbor članov sveta guvernerjev, pa ga imajo republiški politični organi, kar dejansko vnaša v delovanje NBJ parcialne interese republik nad strokovnimi interesi oblikovanja in izvajanja finančne politike. Ob tem se pojavlja v naših razmerah tudi nevarnost, da se denarne avtoritete razvijejo v samostojne politične živali, kar bi vodilo v negativno selekcijo in zaprto delovanje (Štiblar 1989).

Sanacija bančnega sistema naj bi prinesla banko, ki bi bila čim bolj neodvisna od NBJ ter tržno usmerjena v zbiranje in plasiranje denarja po pozitivni obrestni meri, neodvisno od političnih pritiskov, vanjo pa naj bi se vrnil plačilni promet z zdravo konkurenco v panogi, kjer bi imele vse akterke definirano lastninsko strukturo, njihovo upravljanje in poslovanje pa bi bilo podvrženo neodvisnemu strokovnemu nadzoru. Saniranje finančnega sistema naj bi prineslo popoln preobrat o bančnem poslovanju ne samo kot servisu vlade za doseganju gospodarskih ciljev, ampak naj bi preoblikovalo bančništvo v gospodarsko panogo, ki naj bi poleg turizma predstavljala enega od gospodarskih stebrov Slovenije (Salobir Erjavec 1990).

Mnenja o stanju in načinih reševanja – ponavljam evidentne – krize v Jugoslaviji so povzeta po nekaterih prispevkih slovenskih ekonomistov in bančnikov, ki so sodelovali v projektu Jugoslovanski finančni sistem – Kritična analiza in predlogi za spremembe, katerega pobudnica je bila strokovna komisija za raziskovalno

delo pri svetu Narodne banke Slovenije. V projektu je sodelovala večja skupina znanstvenih delavcev (danes bi rekli znanstvenikov). Zelo pomembna domneva tega projekta je bila predpostavka *tržnega sistema gospodarjenja* kot antipod centralno-planskega ali tržno planskega sistema (Simončič 1990). Že s samim izhodiščem so snovalci projekta in avtorji pokazali, da je po njihovem mnenju z obstoječim gospodarskim sistemom Jugoslavije, temelječem na družbeni lastnini sredstev za proizvodnjo in na sistemu samoupravnega socialističnega političnega odločanja, konec, in niso več niti poskušali iskati rešitve jugoslovanske gospodarske krize znotraj obstoječega sistema.

7.4 DODATNO PREDLAGANI UKREPI

Povzetek preostalih del tega projekta je bil predstavljen v Bančnem vestniku, letnik 1990, ki jih predstavljam, ne z opisovanjem predlogov (obstaja obsežna literatura), ampak v obliki kratkega povzetka, ki so jih tako avtorji omenjenega raziskovalnega projekta kot tudi drugi zapisali v sklopu omenjene raziskave kot izhodišče za predloge reševanja evidentne gospodarske in politične krize v SFRJ.

Tržni sistem ne more delovati brez kapitala, torej je tržno-planski sistem v SFRJ invaliden (nenormalen) tržni sistem, ob tem pa trg ne more delovati v okvirih totalitarne ali centralistične politične oblasti. Sprememba računovodskega obravnavanja poslovnega sklada podjetij je nujna in potrebno je poiskati lastnika (morda bo padel na oder ekonomskega teatra kot »deus ex machina« – varianta z državnim pokojninskim skladom brez upravljalskih pravic, kot je predlagal Ribnikar (Ribnikar 1989) je bila zelo verjetno najboljša rešitev, postopno zmanjševanje njegovega deleža v podjetjih pa je že manj razumljivo), ki bo odgovorno in z dolgoročno vizijo delovanja podjetja sprejemal pravilne poslovne odločitve (kot da lastnika zanima v podjetju kaj drugega kot pa stopnja kapitalskega dobička njegovega deleža in višina dividend, ki mora biti višja od bančnih obresti na depozite ali drugih finančnih donosov). Nujno je iskanje lastnikov (pravih seveda, kot kaže se je že avtor predloga zavedal, da lahko

obstajajo tudi nepravi lastniki (Ribnikar 1989)), predlaga pa tudi možnost koncentracije lastništva preko dobrih podjetij – koncernski ali holdinški princip. Postopek očiščenja bank zajema klasični sistem socializacije izgub prek državnih sanacijskih postopkov (slabe banke, trusta, agencije za sanacijo bank itd.) – podružbljanje negativnih učinkov gospodarjenja je torej povsem kredibilen način delovanja normalne kapitalistične ekonomije. Obseg tega postopka bo obsežen in po mnenju avtorjev dolgotrajnejši, kot so ga predvidevale takratne jugoslovanske oblasti v svojih predlogih ustavnih sprememb in dopolnil zakonov. Denarna reforma kot odgovor na hiperinflacijo je nujen element sanacije in mora iti z roko v roki z večjo (čeprav ne preveliko) samostojnostjo centralne banke (Štiblar 1989). Ureditev potrebuje tudi spremenjen sistem odnosov s tujino (nosilec raziskave leta 1989 je bil dr. Mojmir Mrak), predvsem na področju ureditve kreditnih razmerij do upnikov SFRJ – vprašanje odkupa teh dolgov – ter postopke vključevanja v evropsko monetarno in finančno integracijo, pa tudi širše v globalne gospodarsko finančne integracije (Veselinovič 1989).

... odgovornost obstoječih lastnikov ... problem nesposobnosti lastništva ... lastniki, ki so postali lastniki na hitro, niso sposobni v krizi obvladovati lastnine (TV Slovenija 2010)

8 POTRDITEV DRUGE IN ZAVRNITEV TRETJE TEZE

Ob analiziranju delovanja finančnega sistema v SFRJ skozi predlagane pripombe za izboljšavo lahko ugotovimo, da je bila prva od ključnih sprememb vezana na potrebo po odgovornem delovanju odločevalcev – kot aksiom se ponavlja potreba po iskanju odgovornega lastnika.

Struktura finančnega sistema, kakršnega je poznala SFRJ se v kritikah delovanja finančnega sistema ni nikjer pokazala kot ključni faktor neustreznega delovanja, ki je potreben spremembe. Tudi evidentna posebnost, da so imele banke republik in pokrajin praktično enaka pooblastila pri izvajanju kreditno-

denarne politike, se nobenemu od avtorjev ni zdela sporna, kljub temu, da predstavlja v teoriji in praksi »normalnih« ureditev finančnega sistema unikum (največ kritike na to temo sem zasledil pri Branku Horvatu v knjigi *Jugoslavensko društvo u krizi*). Poleg ureditve deviznega poslovanja, ki je z velikim deviznim pooblastilom posle plačilnega prometa s tujino, najemanja tujih kreditov itd. omejena na devet bank na celotnem prostoru Jugoslavije, je bila še največ blage kritike deležna relativna teritorialna zaprtost temeljnih bank, ki se v večini primerov niso nikoli povsem izvile iz miselnosti delovanja komunalne banke (ob aktivni pomoči DPS se je s tem ohranjal vpliv regionalne politične strukture na plasmaje kreditov). Tiste banke, ki so bile v jugoslovanskem prostoru sposobne slediti preseganju teritorialnih okvirov in ga tudi izkoristiti, kar je podpirala tudi zvezna politika, so lahko prerasle po velikosti in obsegu bančne aktive obseg regionalnega gospodarstva – tukaj imam predvsem v mislih ekspanzivno širjenje Ljubljanske banke Združene banke izven meja republike Slovenije. S tem so potrjevale delno tržno naravo socialističnega samoupravnega sistema v SFRJ.

Glavna razlika med finančnim sistemom SFRJ in sistemom v razvitih kapitalističnih državah je v odsotnosti privatne lastnine in kapitalskega trga. Kapitalski trg se razvije kot posledica dejstva, da kapitalisti kot pravi lastniki kapitalističnih podjetij ne želijo vedno trajno ali vsaj zelo dolgo imeti svoje premoženje nepovratno vezano v »poslovnem skladu – kapitalu« podjetja. Ta odsotnost je povsem logična: če ni kapitala, ni subjekta trgovanja na kapitalskem trgu; in če poslovni sklad podjetja sestavljajo izključno krediti bank, se jih lahko samo odplačuje ali reprogramira. Večina kritikov delovanja finančnega sistema v SFRJ je ugotavljala, da je osnovni problem neodgovorno ravnanje oseb, ki so po zakonodajni ali upravljavski plati morali skrbeti za učinkovitost delovanja gospodarskih subjektov (podjetij, bank), enako kot tudi neodgovorno ravnanje nosilcev političnega odločanja. Glavni razlog in izvor za neodgovorno vedenje nosilcev gospodarskega odločanja so iskali in tudi našli v političnem voluntarizmu, še bolj pa v temelju samoupravnega socializma – družbeni lastnini proizvodjalnih sredstev, ki naj bi ob nezadostni osveščenosti

generirala neodgovorno ravnanje (Salobir Erjavec 1990, 16) – *torej v premajhni zavesti članov družbe*. Nobenih znakov ni, da bi se človeška narava spremenila, ugotavlja tudi Ljubo Sirc, zato socializem preprosto ni mogel delovati (Sirc 2010, 235). Politična kultura jugoslovanske družbe, ki je temeljila na patriarhalno-egalitarni kulturi staroslovanske družine, je bila enako neprimerna za pravilno delovanje političnega sistema socialističnega samoupravljanja kot slovenska, ki je nasprotno temeljila na germansko-neegalitarni družinski kulturi; prava politična kultura za uspešno delovanje političnega sistema socialističnega samoupravljanja z družbeno lastnino kot osnovo bi bila po mnenju blogerja, katerega identitete mi ni uspelo odkriti, demokratično participativna (Blog RTV Slovenija, 2010). To je vsekakor zanimiv argument, vreden podrobnega razmisleka.

Ta nelastnina naj bi ustvarjala prostor za neodgovorno ravnanje zato, ker ni obstajala negativna sankcija izgube privatne lastnine (izgubiti nekaj, česar nimaš, pa ni kdo ve kakšna kazen); neodgovornost se je kazala v neustreznem ocenjevanju gospodarskih tveganj, neracionalnem poslovanju in preveliki potrošnji, prevelikih plačah, visokih stroških za vojsko in diplomacijo in za osebni luksuz vladajoče elite, kupovanjem socialnega miru in politično-volunterskemu načinu odločanja; po klasični ekonomski teoriji kapitalizma ravno privatna lastnina in skrb zanjo oziroma njeno povečanje vodi v pretehtano obravnavo poslovnih tveganj in poslovnih priložnosti in s tem dviga gospodarsko moč družbe. S tem, ko se bo odpravila »družbena lastnina« in se poišče, najde, iznajde, pripelje prave (nikakor pa ne neprave) lastnike, bodo izginili vzroki za neodgovorno ravnanje VSEH deležnikov ekonomskega procesa – enih zato, ker jih vodi sebični interes in drugi zato, ker jim nič drugega ne preostane – vse od manualnega delavca samoupravljavca do direktorja, politika, državnega uradnika in seveda lastnika. Tiste preostale neodgovorne pa bo ustrezno obravnavala delujoča pravna država. Finančna kriza leta 2008, prva svetovna kriza po propadu socializma, pa je pokazala, da tudi privatna lastnina npr. bank ne more preprečiti neodgovornega ravnanja odločevalcev; še posebej, če so letna poročila opremljena s primernimi zneski

dividend in kapitalske rasti delnic (zanimive in poučne so ugotovitve preiskovalne komisije islandskega parlamenta o vzrokih propada bank na Islandiji). Marsikateri prispevek k teoriji, da privatna lastnina a priori vzpostavlja odgovorno ravnanje posameznika in družbe, je v zadnjih 20 letih prispevala kot tranzicijska država tudi Slovenija – pa ne samo Slovenija. Zanimivo je, da se ti pojavi dane obravnavajo samo kot deviacija kapitalističnega sistema, nikakor pa ne, navkljub obsegu potrebnih sanacij, kot temeljna sistemska napaka.

Mnenja sem, da je druga teza potrjena. Tretja teza pa je zavrnjena, ker nobeden od kritikov ni izpostavi finančnega sistem kot glavni vir za slabo delovanje gospodarstva.

Vsak hiter razvoj ima posledice
(TV Slovenija 2010)

9 FINANČNI SISTEM IN V SLOVENIJI PO 20 LETIH SAMOSTOJNOSTI

Smo se iz zgodovine kaj naučili? Dvajset let samostojnega političnega in gospodarskega razvoja je primerno obdobje za inventuro na področju dosežkov, napredka, razvoja družbe, ki se je odločila pretrgati vez s svojo 45 letno zgodovino socializma in stopila na drugačno poto. Odpovedala se je političnemu modelu socialističnega samoupravljanja, družbeni lastnini, diktaturi proletariata, odprla vrata političnemu pluralizmu in tujim investicijam, izpeljala privatizacijo »poslovnega sklada« podjetij, delno po Markovičevem modelu, v večji meri pa po lastni zakonodaji. Proces je sovpadal s prestrukturiranjem držav realnega socializma v vzhodni Evropi. Slovenija je večinoma zaključila premoženjska vprašanja s člani bivše države in tudi z državami nekdanjega bloka realnega socializma. Vstopila je v EU, prevzela evro, opravljala vlogo nestalne članice OZN – skratka postala je normalna država.

Oceno prehojene poti preglejmo skozi kritike delovanja finančnega sistema v času slovenske tranzicije.

9.1 FINANČNI SISTEM V SAMOSTOJNI SLOVENIJI

Struktura in delovanje finančnega sistema sta se v primerjavi s strukturo in delovanjem v socializmu razširila.

9.1.1 Banka Slovenije

Narodna banka Slovenije se je preimenovala v Banko Slovenije, ki je do vstopa Slovenije v evro skupino opravljala tiste naloge, ki jih je v Jugoslaviji NBJ. Glede na to, da je eno najmlajših valut uspešno pripeljala v članstvo druge svetovne rezervne valute, lahko ocenjujemo, da je delo opravila dobro.

Če primerjamo strukturo poslovnih bank in razmerje njihove bilančne vsote leta 1990 in 2009 ter posojilnega deleža, v Sloveniji ni bilo bistvenih sprememb. Dominantno mesto je zadržala LB ZB (oziroma NLB) – kot nekdanja ZB LB je tudi NLB v svoji skupini obdržala nekaj regionalnih slovenskih bank; na drugem mestu KB Maribor oziroma NKB Maribor, sledi Jugobanka oziroma Abanka itd. Če smo leta 1990 imeli še čisto slovensko lastniško strukturo bančnega sektorja, se je do leta 2000 bolj ali manj skozi »greenfield« vstopa ta struktura okrepila z majhnim, manj kot četrtinskim deležem tujih bank v finančnih poslih (skoraj izključno iz soseščine). Tip M&A vstopa tujcev se je zgodil samo v primeru Banke Koper, Société G n ral in Krekove banke.

9.1.2 Banke

Dejavnost bank se je razširila na finančne posle, ki smo jih prevzeli iz razvitih finančnih okolij. Ker so banke postale podjetje, ki naj prinaša dobiček, je postalo lastništvo bank zanimivo za marsikoga. Večino nasvetov, kako spremeniti lastništvo bank, je šlo v smer, da je država kot lastnik (ki je v največje banke vstopila zaradi njihove sanacije) najslabša možna izbira ter da je treba banke (in tudi zavarovalnice) čim prej po sanaciji privatizirati. Sanacijskih postopkov je bilo kar nekaj – pri nekaterih je država sanirala samo kreditni portfolio, kot na primer sanacija slabih kreditov železarn, pri katerih je država prevzela vse tveganje brez vstopa v lastništvo strukturo bank (primer Gorenjske

banke). Razprave okrog lastništva bank in načina umika države iz lastniške strukture so tema stalnica zadnjih dvajsetih let.

Slovenska zakonodaja ne pozna več prioritete podeljivanja kreditov. Banke so univerzalne bančne institucije, ki po globini teritorija z mrežo poslovalnic poizkušajo pridobiti čim večje število komitentov in ob tem čim bolj povečati količino kreditov. Odobravanje kreditov naj bi postalo izključna domena poslovodske politike bank, ki se odloča samo po objektivnih ekonomskih kriterijih brez političnih pritiskov in ob spoštovanju mednarodnih bančnih standardov (t. i. Basel 1 in 2). Intenzivno so se banke vključile v razvijanje novih finančnih poslov, predvsem skladov, ena banka pa se je odločila ponujati storitev individualnega bančništva.

Leasing kot finančno storitev smo sicer spoznali že v socializmu, predvsem kot način izigravanja toge uvozne zakonodaje za uvoz osnovnih sredstev. V Sloveniji se je v prvi fazi razvil predvsem na področju prodaje avtomobilov, v kasnejši fazi pa tudi na področju nepremičnin predvsem z vstopom Hypo banke na slovenski trg.

Razen Hranilnice Lon in Delavske hranilnice se hranilništvo ni razvilo.

9.1.3 Trg kapitala

Borza kot kapitalski trg opravlja svoje vsakodnevno poslanstvo, vendar se od časa, ko so se dogajali odmevni prevzemi, njeno dogajanje opisuje v finančnih revijah kot dolgočasno, običajno pa je celo nasprotno glavnih trendom v svetu (indeksi Ljubljanske borze naraščajo, medtem ko v tujini padajo in obratno, likvidnost je nizka, kar nekaj BPH je že šlo v stečaj ali pa so tik pred njim). Svoje osnovne funkcije, tj. zbiranje sredstev za kapitalske naložbe in trga vrednostnih papirjev, kjer podjetniki z idejami pridobijo kapital za svojo dejavnost, ni opravila. Po mojih podatkih se je zgodil samo en⁶ IPO (OECD 2010) pa še ta je bil samo dokapitalizacija NKBM (Simoneti 2010). Borza je svojo funkcijo

⁶ To potrjuje tudi OECD

izjemno dobro opravila v procesu privatizacije slovenskega gospodarstva, ko je delovala kot pokritje za proces in predvsem kot način prvotne akumulacije finančnega kapitala s strani »bodočih« lastnikov⁷.

Ena od poslovnih priložnosti za razvoj Ljubljanske borze je po oceni avtorjev raziskave v večjem prenosu pokojninskega zavarovanja iz državnega pokojninskega sistema v varčevanje prek pokojninskih skladov (Simoneti 2010)

Da bi trg kapitala deloval v skladu tržnimi principi, skrbi Agencija za trg vrednotnih papirjev.

9.1.4 Vzajemni skladi

Kot oblika varčevanja posameznikov pa tudi družb so bili vzajemni skladi izven običajnega depozitnega varčevanja v bankah zanimiva novost in so v veliki meri stimulirali rast in razvoj storitev finančnega sektorja. Veliko vključevanje individualnih vlagateljev je ustvarilo velik denarni fond, primeren za investiranje. Prava vrednost in potencialna tveganja tovrstnega naložbenega varčevanja so se pokazala v času evforične rasti delniških tečajev na borzah gospodarske periferije, vse dokler finančna kriza ni tveganj predstavila v bolj otipljivi in vsakomur vidni luči. Negativne posledice tovrstnega pokojninskega varčevanja in tveganj, povezanih z njimi, kot alternativa obstoječemu pretočnemu pokojninskemu varčevanju so zanimivo predstavljene v članku »Jeza« dr. Noama Chomskega (Chomsky 2010)⁸.

⁷ Zanimiv primer je v začetku 90 let (po osamosvojitvi) trgovanje z obveznico RS 1, ki je bila bankam dana kot nadomestilo za kontaminirane kredite socialističnih podjetij. Obveznice so bile materializirane v papirnati obliki. Te obveznice so banke prodajale na borzi po ceni cca 63 % nominalne vrednosti. Valuta plačila takega posla je bila tri dni od sklenitve. Banke so bile dolžne odkupovati tiste obveznice, ki so jih prejele od države, po 100 % nominalni vrednosti. Če ste bili med izbranimi, ste te obveznice lahko kupovali in prodajali nazaj banki praktično brez sredstev, zaslužek pa je bil več kot 50 % na nakupno vrednost. Vir: intervju z udeležencem takratnega trgovanja.

⁸ Nesposobno vodstvo jeklarne v Pensilvaniji si je ob podpori podkupljivega sindikata prilastilo pokojninski sklad delavcev, ki so tako izgubili vse svoje prihranke. Članek govori tudi o posledicah finančne krize na pokojninske sklade po vsem svetu. Ljudje so v kapitalizmu VERJELI, da se bodo upravljavci bank, podjetij in države ravnali ODGOVORNO, ker jih v to silo inštitut privatne lastnine.

9.2 STANJE IN OCENA DOSEŽKOV

Do dosežkov dvajsetletnega obdobja nove poti slovenske družbe so kritični predvsem predstavniki liberalistične šole. Ustavi Republike Slovenije očitajo, da njeni tvorci ne »razumejo pravega liberalizma kot edine (podčrtal S. K.) resnično osvobajajoče politične doktrine« (Mrkaić v Pezdir 2008, 5–9). Rešitve, ki so zapisane v ustavi Republike Slovenije, so rezultat vpliva tako ostankov komunistične kot tudi katoliške represije, posledično pa razdeljenost slovenskega naroda na rdeče in črne ohranja ideološko delitev na oba presežena politična modela, ki nista sposobna generirati gospodarskega razvoja in v ljudeh vzdržujeta kolektivistične koncepte nasproti pravi zavesti o ekonomskih svobodah posameznika, kakršno poznajo v anglosaksonskem svetu ((Mrkaić v Pezdir 2008, 5-9).

Primerljivi makroekonomski podatki kažejo, da je imela Slovenija relativno boljši izhodiščni gospodarski položaj ob izhodu iz Jugoslavije kot druge vzhodnoevropske države, kar naj bi ji omogočal tudi bistveno hitrejši gospodarski razvoj v novem politično-gospodarskem sistemu. To priložnost je zavozila, ker je z gradualistično ekonomsko politiko onemogočala učinkovito izločanje ekonomsko neučinkovitih podjetij s trga. Z zavrnitvijo »big bang« privatizacije je odvrnila vstop ekonomsko učinkovitih lastnikov v lastniško strukturo podjetij in bank, obenem pa omogočila nadaljevanje klientelistične politike in ustvarjanje politično-gospodarskih domačijskih navez. Zavračanje tujih investicij je še dodatno vplivalo na prepočasno naraščanje produktivnosti. Na davčnem področju se je nadaljevala politika prerazdeljevanja ustvarjenega na račun ekonomsko manj uspešnih. Politiko kontroliranega drsenja tolarja (z drugo besedo manipulacija deviznega tečaja) je koristila predvsem v ekonomsko neustrezno delujočemu izvoznemu sektorju. Banke so še vedno kreditirale podjetja, ki so te kredite vlagala v neustrezne in nedobičkonosne investicije (povzeto po Pezdir, 2008). Skratka, zopet smo delali vse narobe – z vidika edine prave ideologije ekonomskega liberalizma.

The main cause of the failure of the banks was the rapid growth of the banks and their size at the time of the collapse.
(Althingi 2010)

10 VPLIV STALNE GOSPODARSKE RASTI KOT PREDPOSTAVKA IN CILJ TAKO SOCIALISTIČNIH KOT TUDI KAPITALISTIČNIH GOSPODARSTEV (SKY IS THE LIMIT) JE OSREDNJA TOČKA TEŽAV DELOVANJA FINANČNIH SISTEMOV

10.1 KAKŠEN JE VPLIV KONCEPTA STALNE VISOKE GOSPODARSKE RASTI NA FINANČNI SISTEM

Čeprav je socializem mlajši sistem kot kapitalizem, bom vlogo koncepta *rasti* obravnaval najprej v njem. Gospodarska rast, katere rezultat je povečanje obsega materialnih in nematerialnih dobrin in družbenega bogastva, kar je namenjeno novim investiranjem in individualni potrošnji, s čimer nam je omogočeno doseganje večje kvalitete življenja in posledično morda tudi sreče, je implicitna in eksplicitna zahteva, ki je bila vgrajena v ideologijo socializma. To naj bi ob spremembi politično-ekonomskega sistema dosegali na naslednje načine:

- a) z odpravo prisvajanja dela družbenega proizvoda s strani sloja družbe, ki zaradi razmerja moči v družbi le-to uzurpira mimo svojega vloženega dela,
- b) z izvajanjem parole »Vsak po svojih zmožnostih, vsakomur po njegovih potrebah«,
- c) s sproščeno ustvarjalnostjo osvobojenega delavca, kar bo povečalo produktivnost in tako pozitivno vplivalo na proizvodnjo materialnih dobrin.

Če upoštevamo, v kakšnih razmerah so živeli in delali ljudje (predvsem depriviligirani sloji) v 18., 19., pa tudi 20. stoletju, je logično, da je bil najmočnejši motivacijski element za upor proti obstoječim avtoritarnim družbenim ureditvam v istem obdobju in borbo za spremembo krivične

družbene ureditve obljuba izgradnje bogatejše družbe, v kateri bodo materialne dobrine bolj pravično razporejene. In ko so v eni od gospodarsko najmanj razvitih držav oblast prevzeli boljševiki, so se lotili uresničevati ta cilj. Žal pa so pričakovanja ljudi sledila – morda preoptimističnim – obljubam.

Podobna situacija je bila v Jugoslaviji. Druga svetovna vojna in socialistična revolucija sta za seboj pustili uničeno gospodarstvo in razrahljano družbeno strukturo, ki je za seboj vlekla malo znanja in raziskovalnih potencialov in predvsem podedovano miselnost in vedenje periferne kapitalizma, kakršen je obstajal v Kraljevini Jugoslaviji, ob sočasni diktaturi kralja in s tem povezanim velikim demokratičnim primanjkljajem. Zato je bila ne samo logična, ampak tudi življenjsko nujna politika pospešene gospodarske rasti. Tak scenarij si je nedvomno postavil v svojih mislih tudi Edvard Kardelj, ko je v Jugoslaviji poskusil oblikovati gospodarski sistem, ki bi družbo pripeljal prej ali slej v (sicer še vedno konfliktno) družbo izobilja, ki pa bi obenem ponudila demokratizacijo.

In kaj je nujno potrebna za realizacijo gospodarskih ciljev: optimalna izkoriščenost obstoječega lastnega denarnega investicijskega potenciala in pridobitev dodatnega investicijskega potenciala. Rast tudi v kapitalističnih državah potrebuje investicije. Zato je Kardelj delovanje finančnega sistema podredil uresnitvam teh ciljev. Pomemben legitimator politične oblasti je tudi visoka gospodarska rast. Obenem je z družbeno lastnino, socialističnim samoupravnim sistemom ter s partijo kot končno razsodnico pravilnosti odločitev poskušal preprečiti, da bi se novo nastajajoče bogastvo koncentriralo znotraj ozke družbene skupine, tako kot se to dogaja v kapitalizmu. S stalno rastjo materialne baze združenega dela bo vse manj nezadovoljstva z materialnim položajem delavskega razreda; tem se bo odprl prostor za iskanje posameznikove sreče, ki je »... človeku ne more dati niti država, niti sistem, niti partija« (Edvard Kardelj v Prunk 1997).

Hitra rast pa za seboj prinese tudi posledice, ki se najbolj pokažejo na finančnem področju. Rast se ne more nadaljevati v neskončnost (matematika sicer pozna pojem neskončne vrednosti funkcije, vendar tam običajno le-ta

podivja, kaj pa se z njo v resnici dogaja blizu neskončne vrednosti, ne ve nihče), točka z velikimi težavami pa se ob uporabi multiplikatorjev in zahtevnejših matematičnih operacij za potrebe delovanja finančnega sistema običajno približa prej, kot si oblikovalci gospodarske politike želijo. Pojavi se finančna kriza, kajti uravnotežena bilanca ob še tako inovativnih inovacijah finančnikov prej ali slej pokaže, da je nekdo računal na zastonjsko kosilo oziroma namerno ignoriral določene posledice. Čeprav je inflacija v majhnem obsegu koristen inštrument gospodarske politike (zdravilni učinek), se delovanje matematičnih zakonitosti v vsej svoji moči pokaže ob t. i. hiperinflaciji (strup). Rezultat je padec »zaupanja« posojilodajalcev, varčevalcev in investorjev (le kdo so ti investorji, ki imajo vedno denar le za donosne naložba) in gospodarski voz gre v napačno smer – navzdol. Pride do gospodarskega zastoja.

Visoko inflacijo se da nekako obvladovati s finančnimi orodji in ukrepi, ki o bila razvita v preteklosti; težje je z njenim pojmovnim antipodom – deflacijo, ki pomeni gospodarski zastoj ali celo nazadovanje. Enak scenarij se je zgodil tudi v Jugoslaviji v 80. letih.

Deflacija je nezakonski otrok močne finančne krize, ki je res, ampak res pokvarjen. Ker temelji celoten sistem tržne (tudi plansko-tržne) ekonomije na oceni bodočih prihodkov in s tem tudi poslovnih tveganj, ki zopet temeljijo na ocenah bodoče gospodarske rasti, tisti trenutek, ko posamezni veliki igralci zaradi svoje sposobnosti in neodgovornega investiranja (v tovarne, ceste, poslopja, športne objekte, nepremičnine, zlato, delnice .com podjetij, izvedene finančne instrumente, državne obveznice, kratke–dolge borzne pozicije) ne morejo več vračati kreditov, morajo svoje naložb prodati za skoraj vsako ceno (podobno, kot morajo to storiti prezadolžene države s svojimi naravnimi bogastvi, obdelovalno zemljo, industrijskimi izdelki) – in nastane problem: ker imajo vsi akterji na finančnih trgih zaradi razpršenega portfelja v premoženjski bilanci vsakega nekaj slabih naložba, padec cen premoženja na enem segmentu takoj za seboj potegne spremembo razmerja premoženje - krediti pri drugih akterjih in posojilodajalci (banke) zahtevajo višje zavarovanje ali vrnitev

kreditov (ker so seveda odgovorni lastniki)...in tako se sproži krog zmanjševanja kreditov in zmanjševanja vrednosti premoženja. In vedno, ko v formulo finančnih modelov vnesete postavko, ki je manjša od 1 (to pa storimo vsakič, ko pričakovane rasti ni), se vam celotna spirala obrne. Namesto rasti dobičkov, borznih vrednosti, potrošnje, trgovine se spremeni predznak in pojavi se najhujša mora vseh »normalnih« ekonomistov.

Kako voz, ki drvi po klancu navzdol, za začetek vsaj zaustaviti in v nadaljevanju zopet pognati s svežimi konji navzgor? Recept (če se je kriza pojavila samo v eni državi) je zopet znan, čeprav ga uporabljajo šele od srede 20. stoletja dalje in ne deluje vedno v popolnosti. Država kot najmočnejši gospodarski subjekt (če je zadosti velika in razvita stori to sama, drugače priskoči na pomoč še IMF, vendar zahteva določene koncesije) prevzame vlogo blažilca, »slabe terjatve« v bankah prevzame običajno z raznimi finančnimi operacijami (izdaja obveznic n.pr.) in drvečemu vozu se postavi coklo, potem pa z izvoznimi spodbudami (svetovna trgovina in gospodarstvo sta kljub vsemu rasla) in ostalim repertoarjem finančnih manipulacij poišče dodatne konje, v kolikor obstoječi ne potrebujejo samo malo počitka. Voz se zopet začne vzpenjati, pojavi se gospodarska rast, podjetja in potrošniki veselo najemajo kredite in investirajo ter kupujejo vse vrste izdelkov, od hiš v Španiji, do novih mobilnih telefonov. Povečani davki počasi delno pokrijejo »amortizer« – država ima pač monopol nad viri prebivalstva in dežele. Gospodarska rast se vrne in »idemo dalje za iste pare«. In zopet je vse po starem - kot v samoupravnem socializmu po reformi denarnega sistema.

Tako približno deluje finančni sistem v kapitalističnem sistemu (v socialističnih sistemih se je običajno ustavil pri inflaciji), katerega imperativ je stalna rast.

Kaj storiti, če se enake težave pojavijo v vseh najbolj razvitih kapitalističnih državah? Vse delnice padajo, vse vrednosti nepremičnin padajo, vsi kreditorejmalci imajo težave z odplačevanjem kreditov, še banke ne posojajo ena drugi. Obseg potrebnega amortizerja je tako velik, da banke, ki so predmet sanacije, dvomijo, ali bodo države njim namenjena sredstva, ki so si jih sposodil

pri bankah samih, sploh kdaj sposobne vrniti. Pojavi se dvom v *kredibilnost države*. Morda pa bi morala država malo (povečanje/rast korporativnih dajatev ne pride v poštev, ker bodo sedeži podjetij preneseni ali v konkurenčno državo ali – še bolje – v davčne oaze – ena vrsta rasti, ki pri odgovornih lastnikih nikoli ni zaželena), varčevati, še najbolje pri plačah državnih uslužbencev (gotovo pa ne pri gospodarskih spodbudah ali vojaških in varnostnih izdatkih). V tem primeru bodo ostale obresti saniranih bank za obveznice državnih kreditov za to sanacijo nizke, podobno kot so ob koncu preteklega in v začetku tega tisočletja delnice družb, ki so samo najavile odpuščanje delavcev, skokovito zrasle. Nevarnost zmanjšanja trošenja obstaja, ampak šele na malo daljši rok. In v vmesne času bomo morda našli novo gospodarsko panogo (ekologija?), ki bo za proizvodnjo svojih proizvodov/storitev potrebovala velike investicije – brez rasti investicij, to je brez trošenja, se kapitalizem ne zna vrteti (Krugman 2009).

Nihče ne pride tako daleč kot tisti, ki ne ve, kam gre
Cromwell Oliver (Pirsig 2005)

11 ZAKLJUČEK IN UGOTOVITVE- POTRDITEV ČETRTE TEZE

Ko sem izbiral temo diplomske naloge, ki naj bi dala piko na i mojemu dolgoletnemu, večkrat prekinjenemu in nadaljevanemu študijskemu procesu, sem ob pregledu razpisanih nalog naletel tudi na temo Edvarda Kardelja. Precej impulzivno sem se pogovoril z nosilcem predmeta, mentorjem prof. dr. Prunkom, in predlagal, da poskušam obdelati področje finančnega sistema v SFRJ po uveljavitvi ZZD s primerjalno dimenzijo finančnega sistema v kapitalističnih državah ob upoštevanju posledic svetovne finančne krize. Področje delovanja financ in bančništva me je zadnja leta pravzaprav zelo zanimalo, še posebej, ko sem tudi praktično vodil delo kar velikega računovodskega servisa.

Pri izdelavi naloge, se je pokazalo, da je tema za obseg diplomske naloge preširoko zastavljena. Že samo zbiranje literature je bilo zahteven proces, poiskati vire izpred skoraj štiridesetih let, takratno zakonodajo in seveda ponovno osvežiti pojmovni kategorialni aparat, ki ga je uporabljala socialistična družba v Jugoslaviji. Ta osvežitev zgodovinskega spomina se je izkazala za zelo koristno in zanimivo. Ko sem študiral kritike delovanja takratnega sistema, še posebej pa kritike, ki so prihajali s strani liberalnega spektra družboslovne misli, se je pokazal zanimiv svet; svet izbire pojmov za opis stanja družbenih kategorij in pojavov ter težava pri razumljivem opisovanju in razlagi pojmov ter medsebojnih vzročnih povezav med posameznimi miselnimi koncepti posameznega ideološkega sistema. Samo primer: poslovni sklad podjetja se ne more enostavno prevesti v kapital, ker imata oba pojma svoje pravne opredelitve v zakonih.

Situacija s poimenovanjem pojavov in odnosov me je spomnila na pojmovne težave, odlično opisane v knjigi *Del in celota* Wernerja Heisenberga, ki so jih imeli stvaritelji kvantne fizike, ko so poskušali svoja matematična spoznanja in svoje ugotovitve ubesediti in s tem narediti dostopna drugim članom znanstvene skupnosti. Heisenberg pravi (podobne ugotovitve navaja tudi Robert M. Pirsing v knjigi *Zen in umetnost vzdrževanja motornega kolesa*, 281), da se je ob koncu 19. stoletja fizika zdela povsem nezanimiva znanost z redkimi še nerazjasnjenimi vprašanji, vsak dvom v veljavnost spoznanj klasične fizike je bilo ovrednoten kot – milo rečeno – pomanjkanje znanja. Tam nekje okoli leta 1920 pa se je klasična fizika z zadnjimi močmi borila za preživetje in vsa dokončnost njenih rešitev je bila v razvalinah. Najprej jo je sesula Einsteinova relativnostna teorija, potem pa še načelo nedoločenosti. Spori in zavračanja razlage dogajanj v svetu atomskih in subatomskih delcev ter povezave med energijo in maso na nov način, ki presega pojmovno in vzročno strukturo pozitivistične klasične Newtonove fizike (ki pa je bila ob svojem nastanku ravno tako konceptualno in pojmovno nova, le da so fiziki skozi stoletja to že pozabili), je pri avtoritetah »normalne« vsem jasno vidne fizike zbujal podobno zavračanje in posmeh, kot ga na družboslovnem področju izvajajo zagovorniki klasičnega

liberalnega modela delovanja ekonomskih zakonitosti. Kaj sta vzrok in posledica in ali sta pravilno razumljena? Kvantna fizika je pod vprašaj postavila samo vzročnost dogajanj v fiziki, veljavnost opisa tistega, kar zaznamo z instrumenti.

Je morda tudi na področju družbenih ved, ekonomije, situacija podobna? Vsi klasični ekonomisti so ekonomsko dogajanje opisovali skozi miselne koncepte, ki so bili oblikovani v povsem drugačnih tehnoloških in gospodarskih razmerah. Znotraj pojmovnega sistema kapitalistične ekonomije je povsem jasno, da ni prostora za koncept družbene lastnine, ker je ta a priori nemogoč – vse na tem svetu je v lasti nekoga, terra nullis ne obstaja, vsaj ne dolgo časa – in ker, tudi če v dejanskem svetu nekaj podobnega (vzemimo primer srenjske lastnine) obstaja, jo v praksi delujoč privatnolastniski sistem onemogoči, izrine in pravno ter dejansko izniči. Kako naj poglavar indijanskega plemena dokaže »lastništvo« plemena nad določeno zemljo, če pa pojem lastnine v njihovem miselnem svetu ne obstaja – pa še zemljiške knjige nimajo.

Teoretiki komunizma – pa ne samo oni - so na podoben način z alternativnim pogledom na družbena dogajanja poskušali opisati dogajanja v družbi ter poiskati tiste vzroke teh dogajanj, ki niso bili vsem na očeh. Dogajanje v družbi so poizkušali opisovati na drugačen način. Praktični poizkusi oblikovanja družbenih dogajanj na osnovi drugačnih pogledov in konceptov niso najbolje uspeli. Vendar, s kakšno gotovostjo lahko trdimo, da je kapitalistični model uspešnejši? Kot pravi ekonomist Franček Drenovec, kapitalistični liberalni gospodarski sistem v svoji eksperimentalni obliki nikoli ni trajal več kot nekaj desetletij in se je vedno končal z zelo hudimi posledicami. Kolikor toliko je bil uspešen samo v tistih deželah, kjer so znali politiki in ekonomisti njegove temeljne koncepte ignorirati (Drenovec 2010).

Ugotovitve kot zaključek raziskave o vlogi in mestu finančnega sistema v socializmu so sledeče:

- a) Finančni sistemi so tudi v socializmu ohranili naravo kapitalističnih odnosov in so zatorej podredno te odnose prenašali na druge družbene sisteme. Če ne deklarativno, pa vsaj s svojim delovanjem, razumevanjem in učinki. Pravega teoretičnega poizkusa na tem področju Edvard Kardelj kot tudi širša socialistična misel niso izvedli.
- b) Družbena lastnina naj bi potrebovala višjo stopnjo družbene zaveti za svoje delovanje, ki pa je žal ni bilo. Vendar pa tudi kapitalistični sistem potrebuje visoko stopnjo (svoje kapitalistične) zavesti, če naj dobro deluje.
- c) Neodgovorno ravnanje in politično vmešavanje v finančni sistem in banke ni rezervirano samo za socializem, ampak ga najdemo več kot dovolj tudi v kapitalizmu. Neodgovorni privatni lastniki so enako škodljivi kot neodgovorni družbeni lastniki. To je tudi potrditev četrte teze.
- d) Kot družbena lastnina ni vzrok za neodgovorno ravnanje tudi privatna lastnina ni porok za odgovorno ravnanje. To pa pomeni, da se reno zamaje tudi koncept obstoja racionalnega interesa lastnikov po najučinkovitejšem ekonomskem obnašanju na trgu.
- e) Najbolj sofisticirani proizvodi finančnega sistema so se tako v preteklosti kot danes pokazali kot zelo koristna iznajdba, dokler se ne postavi v funkcijo političnega sistema kapitalizma, kjer se s strani lastnikov običajno pričakuje predvsem eno: »quick win« ne glede na dolgoročne rezultate. V poslovanju kapitalističnega podjetja danes še posebej šteje kratkoročni rezultat, ker »smo na dolgi rok vsi tako ali tako mrtvi«.
- f) Ker v kapitalistični ekonomiji »size matters«, je povem jasno, da je zmagovalec kapitalistične globalizacije komunistična Kitajska, ki je, preobražena, največji kapitalistični sistem brez demokracije in individualne politične svobode ter človekovih pravic.

Ljubljana, oktober 2010

12 LITERATURA

- 1 Adams, Douglas. 1988. *Štoparski vodnik po galaksiji*. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije
- 2 Althingi: 2010. Dostopno prek: http://www.althingi.is/vefur/parliamentary_review_committee.html, sic.althingi.is/ppt/KynningEnsku.pptx 20. oktober 2010.
- 3 Bajt, Aleksander in Janez Štiblar. 2004. *Ekonomija: ekonomska analiza in politika*. Ljubljana: GV Založba.
- 4 Bartol, Vladimir. 2002. *Alamut*. Ljubljana: Sanje
- 5 Berden, Andrej. 1985. »Prilog izučavanja društvene svojine«. V *Protivrečnosti društvene svojine*, ur. David Atlagić, 529–547. Beograd: Izdavački centar Komunist. Ljubljana: Jugoslovenski centar za teoriju i praksu samoupravljanja Edvard Kardelj,
- 6 - - - 1989. *Pravnoteoretični pogledi na lastnino*. Ljubljana: Samozaložba
- 7 Bobek, Dušan. 1982. *Organiziranje in poslovanje bank*. Maribor: VEKŠ Maribor.
- 8 Bošković, Dragiša. 2010. »Helikopterji z dolarji – znova«. *Delo, Sobotna priloga*, 15 (14. avgust).
- 9 Catchart, Thomas in Daniel Klein. 2009, *Aristotel in svinjka se gresta politiko*. Ljubljana: Vale Novak
- 10 Chomsky, dr. Noam. 2010. Jeza. *Mladina*. 41 (21. maj)
- 11 Crnkovič, Rudi. 1984. Misli Edvarda Kardelja o nekaterih vprašanjih organiziranja in delovanja bank v novem bančnem sistemu. *Bančni vestnik*, (3): 39–43.
- 12 - - - 1985. *Denarni trg v samoupravnem organiziranem tržno-planskem gospodarstvu*. Maribor: Visoka ekonomsko-komercialna šola, Inštitut za ekonomske odnose s tujino.
- 13 Drenovec, Franček. 2010. Konec ekonomije. *Mladina*, 22-23 (17. september).
- 14 Drnovšek, dr. Janez. 1999. V *Drago Medved, Šampanjec, sreča sveta*.

- Ljubljana: Rokus
- 15 Enciklopedija Slovenije. 1990. Ljubljana: Mladinska knjiga.
 - 16 Gaspari, Mitja. 1989. *Omejitve za učinkovito delovanje bančnega sistema*. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Ekonomska fakulteta Borisa Kidriča. Raziskovalni center.
 - 17 Glogovšek, Jože. 2008. *Bančni menedžment*. Maribor. Pivec.
 - 18 Goljanin, Milan. 1983. *Bankarstvo Jugoslavije, teorija, organizacija poslovanja*. Beograd: Privredni pregled.
 - 19 Gruden, Vladimir. 1987 *Srećum do uspeha ili Veliki igrać*. Zagreb: SNL
 - 20 Heisenberg, Werner. 1977. *Del in celota*. Celje: Mohorjeva družba.
 - 21 Hilferding, Rudolf. 1980. *Finančni kapital*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
 - 22 Horvat, Branko. 1985. *Jugoslavenko društvo u krizi*. Zagreb: Globus.
 - 23 Investor words. <http://www.investorwords.com/401/bank.html> (20. oktober 2010)
 - 24 Kardelj, Edvard. 1980. *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*. Ljubljana: ČZDO Komunist.
 - 25 Kos, Marko. 2010. Kapitalizem v Sloveniji je ranljiv, ker deluje predmoderno. *Delo, Sobotna priloga*, 14 -15 (4. september).
 - 26 Krivic, Samo. 2010. *Interjvu z Volk Jankom*. Ljubljana 25.10.2010
 - 27 Krugman, Paul. 2009. *Vrnitev ekonomske depresije in kriza leta 2008*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
 - 28 Lenin, V. Iljič. 1970. *Imperializem kot najvišji stadij kapitalizma*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
 - 29 Moj Bankar. Dostopno prek: <http://www.moj-bankar.hr/Kazalo/K/Komercijalne-banke> (20. oktober 2010)
 - 30 Mrkaić, Mićo. 2008. Finančna kriza v vsako vas. Finance, 10. oktober. Dostopno prek: <http://www.finance.si/226049/Finan%E8na-kriza-v-vsako-slovensko-vas> (20.oktober 2010).
 - 31 Murko, Vladimir. 1977. *Javne finance in finančni sistem SFRJ*. Ljubljana: ČGP Delo TOZD Gospodarski vestnik.

- 32 OECD. Dotopno prek:
http://www.svez.gov.si/fileadmin/svez.gov.si/pageuploads/docs/OECD/OECD_Economic_Survey_2009_Policy_Brief_in_Slovenian.pdf
- 33 Oto, Norčič. 2000. *Razvoj in temelji sodobne ekonomske misli*. Ljubljana: UL Ekonomska fakulteta.
- 34 Perišin, Ivo. 1988. *Svjetski finacijski vrtlog*. Zagreb: Naprijed.
- 35 Pezdir, Rado. 2008. *Slovenska tranzicija od Kardelja do tajkunov*. Ljubljana Časopis Finance.
- 36 Pirsing, Robert M. 2005. *Zen in umetnost vzdrževanja motornega kolesa*. Ljubljana: Iskanja d.o.o.
- 37 Prunk, Janko 1997. Idejnopolitični nazor Edvarda Kardelja v okviru evropskega socializma *Prispevki za novejšo zgodovino XXXVII*:105-116
- 38 Ribnikar, Ivan. 1989. Plansko tržišni ekonomski sistem in njegovo delovanje. *Bančni vestnik* 38, (11) 347-352.
- 39 - - -1989. Družbena lastnina. lastnina. pokojninski (in zeleni) sklad. V *Jugoslovanski finančni sistem: kritična analiza in predlogi za spremembe* ur. Ivan Ribnikar. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Ekonomska fakulteta Borisa Kidriča. Raziskovalni center.
- 40 - - -1989. *Uvod v finančno ekonomijo*. Ljubljana: Pegaz.
- 41 RTV Slovenija. 2010. *Gospodarski zlom jugoslovanskega socializma*. Dostopno prek; <http://www.rtvlo.si/blog/setek5/gospodarski-zlom-jugoslovanskega-socializma/37980>, (20. oktober 2010).
- 42 Salobir Erjavec, Ana. 1990. *Bančništvo v Jugoslaviji v primerjavi z bančništvom v razvitih gospodarstvih*. Maribor: Univerza v Mariboru EPF.
- 43 Simončič, Ivan.1990. »Jugoslovanski finančni sistem. kritična analiza in predlogi za spremembe«. *Bančni vestnik* 1–2: 9–12.
- 44 Simoneti, Marko s sod. 2010. *Razvojne priložnosti trga kapitala v Sloveniji po finančni krizi*. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja. Dostopno prek: www.ljse.si/cgi-bin/jve.cgi?att=12634&sid=8wBAb8kduCrQNKMD (20. oktober 2010).
- 45 Sirc, Ljubo. 2010. *Brezpotja socializma*. Ljubljana: Slovenska matica.

- 46 Skafidas, Michael. 2010. Varčevanje po vsem svetu je lahko nevarno. *Mladina*, 42-43 (13. avgust)
- 47 Stranjak, Asim. 1975. *Stvaranje i emisija novca*. Zagreb: Ekonomski inštitut Zagreb, Informator.
- 48 Štiblar, Franjo. 1989. *Verodostojnost (kredibilnost) in učinkovitost naše denarne politike v stabilizacijskih prizadevanjih*. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Ekonomska fakulteta Borisa Kidriča. Raziskovalni center.
- 49 Trklja, Milivoje. 1985. »Erozija Društvene svojine putem kamate«. V *Protivrečnosti društvene svojine*, ur. David Atlagič, 757–768. Beograd: Izdavački centar Komunist. Ljubljana: Jugoslovenski centar za teoriju i praksu samoupravljanja Edvard Kardelj.
- 50 TV Slovenija. 2010. *Pogledi Slovenije*. Ljubljana, 21. oktober.
- 51 *Ustava SFRJ z obrazložitvijo*. 1974. Ljubljana: Dopisna delavska univerza.
- 52 Vlada Republike Slovenije. Dostopno prek: www.ljse.si/cgi-bin/jve.cgi?att=12634&sid=8wBAb8kduCrQNKMD (20. oktober 2010)
- 53 Zupan, Aljaž. 2005. *Problematika Ljubljanske banke v slovensko hrvaških odnosih*. Ljubljana: UL FDV.
- 54 *Wikipedia*. Dostopno prek: http://en.wikipedia.org/wiki/Bernard_Madoff (20. oktober 2010)
- 55 - - - Dostopno prek: <http://en.wikipedia.org/wiki/Bank> (20. oktober 2010)